EINDREDACTIE MICHEL MAAS EN MARTIN SOMMER / VORMGEVING MAARTEN TEN HAAF

Receptenboek voor de orthodoxe staatsgreep

In sommige opzichten leken de machtsgrepen op elkaar. Die tegen Dubcek, tegen Chroesjtsjov, en tegen Gorbatsjov. Wat zij vooral gemeen hadden was, dat naderhand het communisme definitief van aanzien bleek te zijn veranderd. Totdat het uiteindelijk zal zijn verdwenen.

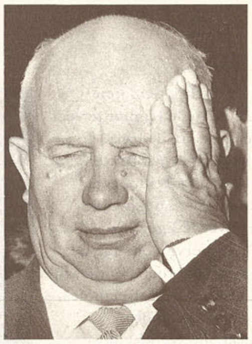

Chroesjtsjov

Dubcek

door Anet Bleich

„PLOTSELING VLOOG DE DEUR naar Dubceks werkkamer open, en zo'n acht soldaten en lagere officieren met machine-pistolen stormden naar binnen, stelden zich op achter de grote tafel en richtten op onze nek. (. . .) Hij (de bevelvoerend kolonel) kondigde aan dat hij ons 'onder zijn bescherming' nam, en begon orders te geven. Iemand — ik geloof Dubcek — wilde iets zeggen, maar de dwergachtige kolonel begon te schreeuwen: 'Niet spreken, rustig zitten! Geen Tsjechisch spreken!' "

Zo begon 23 jaar geleden — in de nacht van 20 op 21 augustus 1968 — voor Alexander Dubceks medewerker Zdenek Mlynar de militaire Sovjetinterventie die een einde maakte aan het politieke experiment van de Praagse Lente. Mlynars beschrijving van de liquidatie van de Praagse Lente — in zijn boek Nachtfrost — is, hoewel uit het leven gegrepen, een hoogtepunt van absurdistische vertelkunst. Opmerkelijk zijn vooral ook de parallellen tussen de Sovjet-poging van destijds om Dubceks „socialisme met een menselijk gezicht" met de ijzeren vuist te verpletteren, en de Sovjet-coup van deze week die beoogde een eind te maken aan Gorbatsjovs perestrojka. Het enige wezenlijke verschil betreft, gelukkig, de afloop.

Tot de overeenkomsten — die alles te zamen de indruk wekken dat er zoiets bestaat, of bestaan heeft, als een „receptenboek voor de orthodox communistische machtsgreep" — hoort in de eerste plaats een grote behoefte om naar buiten toe vast te houden aan de fictie dat wat er gebeurt wettig is. Zelfs wanneer dit ertoe leidt dat de uitvoering van de machtsgreep daardoor technisch gecompliceerder wordt.

De legitimerende verhalen die ter begeleiding van de machtsgreep-in-uitvoering (interventie, coup d'état, neerslaan van een volksbeweging) worden opgediend, hebben iets pervers, en/ of iets *weltfremds*, juist omdat ze meestal zo zichtbaar op gespannen voet staan met de waarheid. Zo moest de mislukte Sovjet-coup een legaal tintje krijgen door de „ziekte van de president" (Gorbatsjov). Het feit dat de vice-president de formele leiding van het staatsgreep-comité in handen kreeg, had ertoe moeten bijdragen het „in-zekere-zin-is-wat-hier-gebeurt-wel-logisch" gevoel te versterken.

In het geval van Praag '68 werd de kern van het legitimatie-verhaal gevormd door de zogeheten *broederlijke hulp*. Aangezien het Warschau Pact die broederlijke hulp nog niet aan de straatstenen kwijt kon, diende er een instantie te worden geformeerd die haar wel wenste te ontvangen, te weten „een revolutionaire regering van arbeiders en boeren". De invasiemacht raakte in de problemen toen na enkele dagen bleek dat het niet lukte om zo'n regering (die vanuit het perspectief van de overweldigende meerderheid van de Tsjechen en Slowaken alleen uit verraders kon bestaan) te vormen.

Al improviserend besloot Brezjnevs Sovjetleiding de (gevangen) collega's uit Praag over te brengen naar Moskou om daar met hen te *onderhandelen* over een verklaring waarin het militaire optreden *tegen* hen als juist zou worden erkend. Het procédé vertoont gelijkenis met de *rechtstreekse druk* die van zondag tot woensdag is uitgeoefend op de familie Gorbatsjov in hun datsja aan de Krim. Ook deze pressie had uiteraard als doel de president ertoe te brengen in enigerlei vorm in te stemmen met z'n eigen afzetting.

Het effect van de onderhandelingen in het Kremlin in augustus '68 was demoraliserend. Ze mondden uit in een door Dubcek en al zijn medegevangenen op één na ondertekend protocol dat de aanwezigheid van buitenlandse troepen op Tsjechoslowaaks grondgebied als legitiem erkende. Dat was een klap in het gezicht van degenen die al dagen — en niet zonder succes — probeerden de bezettingsmacht tegen te werken. De leiders die hun mensen in feite in de steek lieten door het protocol van Moskou te tekenen, brachten daarna ook niet meer de kracht op zich te verzetten tegen de stapje voor stapje doorgevoerde, maar in z'n uiteindelijke consequenties meedogenloze politiek van „normalisatie". Daarbij werd iedereen die in de verste verte kon worden verdacht van democratische sympathieën weggezuiverd en uitgerangeerd.

De door Mlynar voor het nageslacht bewaarde taferelen bij de ondertekening van het Moskouse protocol waren van dien aard dat ze de afgunst zouden kunnen opwekken van een Pinter, een Ionescu, of een Kafka. De zitting werd geopend door Leonid Brezjnev die op joviale toon enige frasen ten gehore bracht over broederlijke betrekkingen en gemeenschappelijke belangen. Op bedroefde toon wendde Brezjnev (die dus aan het hoofd stond van de militaire machine die in actie was gekomen om de resultaten van Dubceks politiek te verpletteren) zich tot zijn hervormingsgezinde collega uit Bratislava. „Ik heb altijd gezegd", zo zei Brezjnev, „onze Sasja is toch een goede kameraad. En je hebt ons allemaal zo vreselijk teleurgesteld."

Meteen na de ondertekening werden de leden van de Tsjechoslowaakse delegatie onverhoeds omarmd door hun Sovjet-tegenspelers, hetgeen voor de camera's werd vastgelegd. En voor het vertrek stelde een lid van het Sovjet-Politburo voor „samen nog even ongedwongen een glaasje voor het afscheid te drinken".

HET VERVOLG 2 ▶

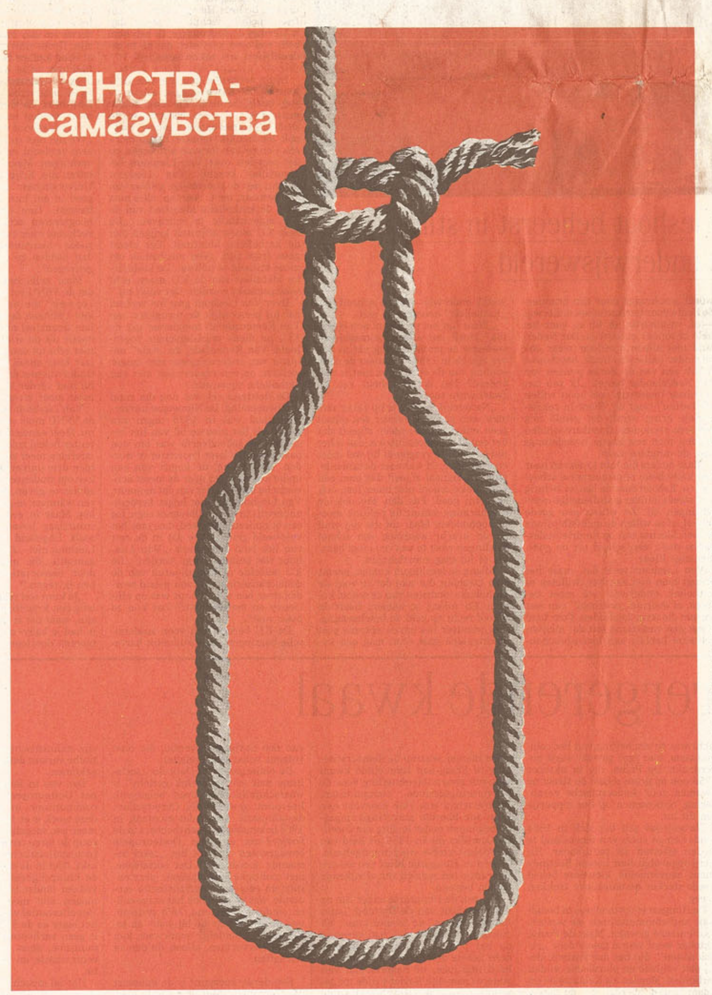

Het dronken land

De Sovjet-Unie bleek uiteindelijk bestand tegen een staatsgreep, maar klaar voor de toekomst is het land nog lang niet. Waar moet de hulp beginnen? Zeventig jaar communisme had de mensen murw gemaakt, en de nieuwe vrijheid is minstens zo verlammend als de knoet. „Ik zou graag mijn eigen beslissingen nemen. Maar ik kan het niet. Ik weet niet wat mij tegenhoudt." Dus drinken de Russen wodka. Gerard Jacobs reisde vijf weken door Siberië. Land van de kampen van Stalin en de laatste indianen, en van de drank. Deze week zijn eerste verhaal.

door Gerard Jacobs

IN HET PENSION achter de Lenin-boulevard wordt ingebroken. Vadin Ivanovitsch meldt over de radio dat hij in de buurt is, en probeert — tevergeefs — het zwaailicht op de mosterdgele boevenwagen aan te zetten. De chauffeur geeft gas, maar de patrouilleauto nr 42 van de militia haalt in de hoogste versnelling amper zestig kilometer per uur en wordt op de boulevard links en rechts ingehaald door al even krakkemikkige Lada's.

Met getrokken pistool stormen Vadin en zijn bijrijder Murad Sergeivitsch het pension binnen. De bewoners, voornamelijk jonge vrouwen in blauwe of roze nylon peignoirs, staan in het portiek. De inbreker, een knaap bij wie het dons op de kin nog niet lijkt te willen groeien, hangt schaapachtig lachend op onvaste benen naast een ingetrapte deur tegen de muur, te lam om te vluchten.

„Hij is ongevaarlijk", zegt Murad, terwijl hij hem de handboeien omdoet. „Hij is dronken en waarschijnlijk op zoek naar zijn vriendin, of een andere vrouw." De grijnzende inbreker wordt afgevoerd naar een van de vijf ontnuchteringscentra in de stad.

Novokoetznesk is de grootste stad in de Koezbass, het industriële centrum van west-Siberië. De 230 duizend inwoners wonen rond de metaalfabriek, die in de Tweede Wereldoorlog eenderde van alle tanks en de helft van alle granaten voor het Sovjet-leger produceerde.

De stad heeft vijf ontnuchteringscentra voor dronkaards. „Wij geven ze een douche en stoppen ze in bed" zegt Stalina, de vrouwelijke arts met het strenge knotje, die lang geleden geboren werd op Stalins verjaardag en tegen de zin van haar ouders op last van de ambtenaar van de burgerlijke stand naar de Grote Leider werd vernoemd.

Het centrum waar ze werkt heeft 31 bedden, maar op betaaldagen krijgt ze vaak vijftig tot tachtig dronkaards binnen. Als ze hun roes uitgeslapen hebben, krijgen ze een boete van 45 roebel, een gemiddeld weekloon, en mogen ze naar huis.

Het centrum heeft vijf cellen. In cel 3 wordt op de deur gebonkt. Een man in een grijze onderbroek wordt kotsend naar het toilet gebracht, zoekend naar zijn evenwicht, dat hij vindt op de borst van de agent van dienst. Een andere dronkaard grijpt de agent bij de enkels en wordt een paar meter meegesleurd tot hij loslaat en met een diepe zucht een slaaphouding zoekt op de betonnen vloer.

Achter in de gang is een speciale cel voor agressieve dronkaards. Er staan twee grote houten stoelen die bekleed zijn met rubber kussens. „Als ze agressief zijn en onhandelbaar worden, binden we ze vast tot ze uitgeraasd zijn" legt Stalina uit. „Ze kunnen schreeuwen en vloeken zo veel als ze willen." Als een van de dronkaards ons door de tralies ziet, begint hij met zijn hoofd tegen de rugleuning te bonken. „Is dit een democratie?" brult hij. „Dit is de Sovjet-Unie. Ik ben onschuldig. Ik ben niet dronken. Ik word vernederd." Als wij niet reageren roept hij woedend: „Zak in de stront", en begint weer aan zijn boeien te rukken.

Vlak voordat de duisternis invalt, wordt een nieuwe lading dronkaards aangevoerd. Achter in de boevenwagen ligt een man op de grond, geheel van de wereld, zijn broek op zijn enkels, zijn billen vol modder en striemen. Een agent grijpt hem onder de oksels en sleurt hem de jeep uit. Zijn naakte onderlijf bonkt op de stenen en zijn broek blijft achter de drempel van het politieburo hangen. Hij wordt de trap afgesleept en midden op de vloer van het buro neergekwakt. Hij begint te kotsen, puur gal. Stalina veegt zijn gezicht met zijn broek schoon, dweilt de vloer aan en gooit de broek achteloos over zijn geslachtsdelen.

HET VERVOLG 3 ▶

2 De onmeetbare macht van ir W. van Lieshout, verzamelaar van voorzitterschappen.
5 Bries op de dijk: Peter de Smet. De Generaal doet een vergeefse poging tot een staatsgreep.
6 Prins Bernhards dubbelspionnen in de geheime ivoor- en neushoornhandel in Zuid-Afrika.
9 House-party in Amsterdam: Foto's van het eindeloze dansen bij 126 *beats per minute*.

Verborgen leed achter een dronken glimlach

REIS naar de RAND van de WERELD

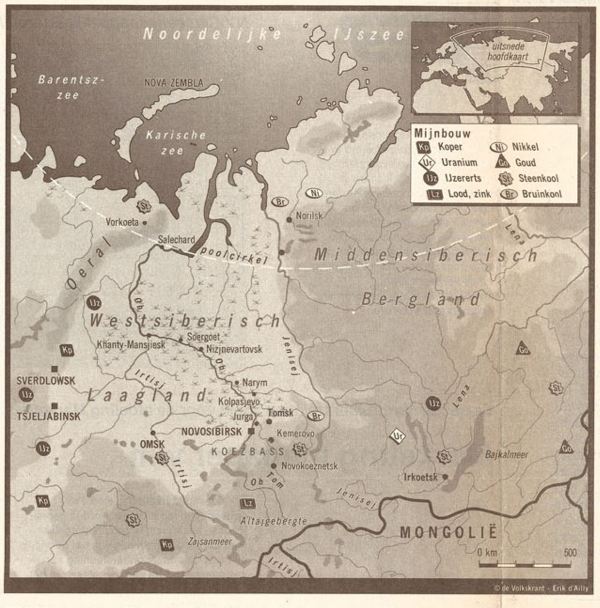

© de Volkskrant - Erik d'Ailly

Vervolg van pagina 1

AAN DE BALIE wordt Vitali ingeschreven. Hij is 30 jaar en hij is zijn schoenen kwijt. „Ik heb maar een glaasje gedronken" zegt hij verbolgen. „Een piepklein glaasje." „Je kletst uit je nek" zegt Vladimir Alasiev, die hem inschrijft, goedaardig. „Je was hier eergisteren ook al. Dit is al de negende keer dat we je hebben opgepakt."

Vitali kijkt ons ernstig aan, zoekend naar woorden en zijn evenwicht. „Zal ik eerlijk zijn?" vraagt hij. „Echt eerlijk? Ik had ruzie met mijn vrouw en heb een fles wodka gekocht." De agent kijkt hem geërgerd aan: „Je bent een zak" zegt hij. „Als je zo blijft zuipen krijg je hem straks niet meer overeind en dan heb je pas echt ruzie met je vrouw." Vitali kijkt alsof hij weet wat de agent bedoelt. Hij draait zich om en loopt moeizaam naar de dronken man die in een diep delirium op de grond ligt. Hij buigt zich voorover en staart aandachtig naar zijn lotgenoot. Hij heeft een waanzinnige grijns op zijn gezicht die langzaam overgaat in een luidruchtige gaap.

Wij vragen Stalina of de man op de grond verkracht is. Zij kijkt ons verbaasd aan. „Ik weet er alles van" zegt ze dan gedecideerd. Ik heb jarenlang in een ziekenhuis gewerkt waar veel homoseksuelen komen." Zij duwt Vitali opzij en trekt de billen van de dronken man ruw van elkaar. Zij schudt haar hoofd. „Nee, hij is niet verkracht" zegt ze. „Homosexuelen hebben een zwarte cirkel rond hun anus. Deze is normaal."

Vijf weken lang trekken wij dwars door Siberië, langs de rivieren de Tom en de Ob, die ontspringen in het grensgebied met China en Mongolië, naar „de rand van de wereld" zoals de lokale bevolking de toendra ten noorden van de poolcircel noemt. Wij reizen door het industriële hart van west-Siberië, de Koezbass, noordwaarts naar de rijkste olie- en gasvelden ter wereld, gelegen in een duizenden vierkante kilometers groot moeras, de *bozhia nedodelka*, Gods onafgemaakte werk, waarin hij vergat land en water te scheiden, waar de *g'nuss* heersen, piranha- achtige muggen en de *klesh*, teken die zich in je huid boren en je hersenvlies beschadigen; wij reizen dwars door de Goelag Archipel, de knekelvelden van Stalin waarin de bevolking haar geschiedenis lijkt te zijn vergeten, door het land van de Shorzi, de Khanty en de Nentsi, de oorspronkelijke bevolking van Siberië, die met uitroeiing wordt bedreigd.

Het is een bont gezelschap van westerse journalisten en Russische producenten en tolken, dat, gewapend met een vrijgeleide van de KGB en een introductiebrief van de gouverneur, vrij door het land mag reizen — niet langer gehinderd door communistische bombast over pioniers die het barre klimaat trotseren om een nieuwe wereld te bouwen in naam van de wereldvrede.

Alle Russen in het gezelschap dragen de geschiedenis van Siberië met zich mee.

De grootvader van Vladimir, onze producer, probeerde in 1917 naar de Verenigde Staten te emigreren. Hij reisde samen met een vriend naar Antwerpen en kocht van zijn laatste geld een kaartje voor de boot naar het beloofde land. Vlak voor het vertrek ging hij van boord om eten te kopen, en miste de boot. Platzak zwierf hij door Europa, verdiende de kost als mijnwerker en keerde uiteindelijk vol heimwee terug naar Siberië, naar de burgeroorlog en naar een leven zonder toekomst.

De vader van Valentin, onze tolk, werd in de Tweede Wereldoorlog gevangen genomen door de Duitsers. Na de oorlog werd hij bevrijd door de Amerikanen, maar hij durfde niet terug naar de Sovjet-Unie omdat Stalin alle krijgsgevangenen liet executeren of naar Siberië liet verbannen, omdat een Russische soldaat zich niet gevangen laat nemen. Hij vluchtte naar Australië toen de Amerikanen de Russische krijgsgevangenen begonnen uit te leveren aan Stalin. Valentin groeide op in Australië maar toen na de dood van Stalin tijdelijk de dooi intrad in de Sovjet-Unie keerde de familie terug naar Rusland, en werd alsnog naar Siberië verbannen.

Viktor, de andere tolk, groeide op langs de oevers van de Volga. Hij werd in de Tweede Wereldoorlog naar Siberië verbannen omdat hij behoorde tot de Duitse gemeenschap die al eeuwenlang langs de oevers van de Volga woonde. Hij overleefde de Goelag maar hij durft nog steeds niet over zijn kampervaringen te vertellen, over de nacht waarin hij zich om te overleven warmde aan de lijken naast hem — hij wordt steeds stiller naarmate wij dieper doordringen in de Goelag en hij de levensverhalen moet vertalen van zijn lotgenoten die net als hij decennia hebben gezwegen.

En wij, de eerste westerlingen voor wie de gesloten steden zoals Jurga, Tomsk, Kolpaschevo en Vorkoeta opengaan, reizigers uit het beloofde land, het land van Chuck Norris, de Ninja-Turtles, Rambo en Dallas, kortom „reizigers uit een beschaafde wereld" zoals Viktor, de correspondent van Izvestia, ons steeds voorstelt. „Een beschaafde wereld die de Sovjet-Unie nu hoopt binnen te treden, na zeventig donkere jaren, waarin wij zijn teruggekeerd naar het stenen tijdperk, een land vol dronkelappen, een wegwerpland, waarin de natuur geen waarde heeft, noch de mens."

„Wij verbergen ons leed achter een dronken glimlach. Vraag mij niet hoeveel glazen wodka een Shorzi drinkt. Want ik antwoord u eerlijk: wij meten niet in liters maar in dagen. Zeven dagen lang zet hij de fles niet neer."

Alexander Chudojakov (de beeldschone Jacob) is een Shorzi en hij komt uit een klein dorp aan de bovenloop van de Ob, hoog in het Altaygebergte: veertien houten huizen zonder elektriciteit. De Shorzi zijn de oorspronkelijke bewoners van zuidwest Siberië die volgens de overlevering „vlak nadat de aarde opgehouden was woest en leeg te zijn en de hoogvlakte van het Pamir-gebergte overvol raakte, afdaalden naar de Siberische laagvlakte". „Wij leefden van de jacht en de visvangst", vertelt hij terwijl hij ons rondleidt door zijn dorp. „Nu leven wij op wodka. De Russen kapten ons bos. Zij vonden kolen en verplaatsten de aarde. Je blaft als een hond, zeiden ze. En ze verboden onze taal. Zij namen ons onze identiteit af en wij verloren onze vriendelijkheid."

Op een bank langs de rivier zitten twee mannen. De jongste is dronken. „Wees niet bang", zegt hij. „Ik ben geen bandiet. Ik zou u graag thuis uitnodigen maar ik heb geen wodka. Alleen aardappels." De oude man naast hem is nuchter, een verweerde, pezige man, te klein voor zijn pak dat hij tien jaar geleden heeft gekocht „toen de winkel nog bevoorraad werd". Zijn colbert zit vol medailles uit de Tweede Wereldoorlog. „Ik vocht aan het centrale front", zegt hij trots. „Ik werd lid van de communistische partij om tegen de nazi's te kunnen vechten." Hij is nog steeds lid van de partij. „Ik blijf lid", zegt hij. „Tot aan mijn dood. Ik geloof in de idealen. Ondanks de fouten, ondanks de misdaden." Feodor Yakovlovitsch had een zwaar leven, vooral toen hij jong was, tijdens de burgeroorlog („Ik ben van 1914", zegt hij). „Maar ook daarna was het moeilijk. Maar wij leefden onder elkaar. Vol zelfvertrouwen. Wij hadden ons bos, ons land, onze taal, onze cultuur, onze goden. Toen, in 1936, nam Stalin ons ons land af. Hij doodde onze leiders. Hij verbood onze taal. Wij mochten niet meer jagen, niet meer vissen. Wij moesten in de kolchoze werken en later in de fabriek en de mijnen. Wij zagen de zon niet meer."

Hij laat ons zijn medailles zien. „Ik was brigade-leider bij de artillerie", vertelt hij trots, en hij heeft nog nooit iemand van dichtbij doodgeschoten. „Stalin won de oorlog", zegt hij fel. „En ik geef niet om kleren. Ik geloof niet in God. Ik geloof in de wetenschap. En in onze leiders."

„Ons bloed stroomt in vreemde aderen" zegt Alexander Chudojakov later. „Wij zijn jagers. Wij vereerden het bos opdat de bomen ons vruchten zouden geven. Wij aanbaden de rivier opdat wij genoeg vis zouden vangen. Nu moeten onze jongeren in de kolenmijn werken. Ze werken slecht, ze drinken, ze worden ontslagen. Het is een vicieuze cirkel."

De officiële sovjet propaganda beweert dat de revolutie van 1917 de oorspronkelijke bevolking van Siberië — 131 nationaliteiten, vaak niet meer dan een paar duizend man sterk — van de ondergang heeft gered. Het afgelopen jaar durfden vertegenwoordigers van de aborigines, zoals Alexander Chudojakov, hun stem te verheffen. In maart kwamen afgevaardigden van de Shorzi bij elkaar. Zij eisten dat zij een eigen Nationaal Tehuis krijgen, zoals zij dat tot 1936 hebben gehad, waarin zij zelf de natuurlijke rijkdommen zullen beheren.

„Wij eisen niet veel" zegt Chudojakov. „Slechts 5 procent belasting over de natuurlijke hulpbronnen, zoals de kolen. Wij willen onze eigen scholen openen, onderwijs geven in onze eigen taal, onze eigen cultuur beschermen." Maar de regering van Boris Jeltsin heeft nog niet op de eisen van de Shorzi gereageerd. Soevereiniteit voor Rusland binnen de Sovjet-Unie is een ding, zegt Chudojakov. Soevereiniteit voor de Shorzi's binnen de Russische Federatie is iets heel anders. En de directeur van de grootste kolenmijn op het grondgebied van de Shorzi's veegt de eis van Alexander Chudojakov zonder aarzelen van tafel. „Er zijn 6.000 Shorzi's. Hier op de mijn werken 5.300 Russen. Ik heb er niets op tegen als ze een museum oprichten. Maar wij kunnen de klok niet terugdraaien. Zij zijn driehonderd jaar geleden gekoloniseerd. Het zijn allemaal dronkaards."

Ik had Vladimir Lazik al eerder ontmoet, in december vorig jaar, toen de sneeuw kniehoog lag en het dertig graden vroor. Hij had mij zijn gevangenis-met-verzwaard-regime in Kemerovo, de hoofdstad van de Koezbass, laten zien en mij voorgesteld aan de vijftienhonderd moordenaars en verkrachters in hun zwarte uniformen en met hun ingevallen wangen. Aan Boris, vijftig jaar oud, die onder luid gelach van de gevangenen vertelde dat hij zijn vrouw had vermoord omdat zij de fles wodka had leeggedronken toen hij buiten was gaan plassen, en die zei dat hij nog steeds van haar hield. Aan Sergei, achttien jaar, die met zijn dronken kop ruzie had gemaakt met zijn beste vriend en hem met een stuk hout had doodgeslagen. Aan Yuri, negentien, die dronken was geweest en het koud had gehad, en die toen een man had neergestoken om hem te beroven van zijn jas.

De bedden waren netjes opgemaakt, in de vensterbank stonden bloeiende geraniums, in de huisbioscoop draaide een anti-Stalinfilm en de gevangenen antwoordden beleefd als ik hen vragen stelde, en zongen het Volga-lied voor mij. Ik voelde mij een partijbons uit vervlogen dagen voor wie de vloer extra in de boenwas was gezet.

's Middags waren we in Laziks kantoor tomeloos dronken geworden, toastend dat het lot onze kinderen zou sparen, en toen ik de volgende dag op de vloer van mijn hotelkamer wakker werd, bleek hij zijn kolonelssterren op mijn colbert gespeld te hebben.

Toen sprak hij over de schaduw van de Goelag die over Siberië hangt, over de repressie waardoor hij zich schaamt voor zijn uniform. Hij beloofde plechtig dat de werken van Solzjenitsyn bij een volgend bezoek in de gevangenisbibliotheek zouden liggen.

Hij werd de hele dag begeleid door Valeri Jersjov, de eerste secretaris van de communistische partij, die belast was met de heropvoeding van de gevangenen.

Solzjenitsyn ligt nu duidelijk uitgestald op ons te wachten in de bibliotheek, maar Valeri Jersjov is verdwenen. Op 20 juni besloot het Russische parlement dat de communistische partij zich uit de bedrijven en de overheidsinstellingen moet terugtrekken. Jersjov moest uit de gevangenis vertrekken.

„Wij hielden een korte bijeenkomst en sloten het partijkantoor", vertelt Vladimir Lazik. „Ik voelde mij niet best. Ik ben opgegroeid als communist. Ik geloofde in het ideaal van de gelijkheid. Niemand vertelde mij dat de partij ontspoord was. Ik voelde mij verraden toen de verhalen over Stalin en de partij bekend werden. Wij groeiden op onder Stalin. Wij verafgoodden hem. Wij bereidden ons voor op een leven binnen de partij. Ik huilde toen hij stierf, alsof mijn eigen vader gestorven was. Ik dacht dat de wereld zou instorten. Nu zijn we wakker geschud. Ik ben voor schut gezet. En wij, de mannen in uniform, krijgen de schuld."

Hij haalt opnieuw de fles te voorschijn. Hij biedt wodka aan met rauwe vis en uien. Ik ken het effect, en alhoewel er volgens Lazik geen taboe bestaat rond dronkenschap, bedank ik tot zijn grote teleurstelling voor de eer om voor de tweede keer binnen een jaar door de bewakers van strafkamp nummer 5 horizontaal naar huis gedragen te moeten worden.

De mannen in uniform, in hun lange leren jassen en hun hoge zwarte laarzen, de mannen van de Cheka, de NKVD en de KGB zijn nog steeds trots op hun tradities, op hun „glorieuze" verleden, op Dzerzhinsky, de oprichter van de geheime dienst.

Een jaar geleden begon de KGB een publiciteitscampagne om zijn blazoen te zuiveren. Valeri Zinikin is hoofd van de „sociale groep voor internationale betrekkingen" van de KGB in Kemerovo, en op een zaterdagmorgen als alle gangen in het marmeren gebouw uitgestorven zijn en de deuren gesloten, is hij gereed om de eerste buitenlanders in het hoofdkwartier van de KGB te ontvangen. Hij is op van de zenuwen, een kleine dikke man die zonder zich voor te stellen losbarst in een lofzang op „de heilige Russische aarde". Hij zet ongevraagd een muziekcassette op terwijl een cameraploeg van de KGB ons filmt:

„*De vijand bereidt zich voor op de oorlog*
Donkere wolken hangen boven ons land
Kameraden, het is te vroeg om uit te rusten."

Valeri Zinikin zit te zweten in zijn stoel. Wij vrezen voor een hartaanval of een orgasme.

„*Wij zullen het volk niet teleurstellen*
Ons geloof in het heroïsche moederland is sterk
De vijand zal onze loopgraven nooit veroveren
Dzerzhinsky's traditie leeft nog steeds."

„Ik ben trots op de arbeiders in de KGB", zegt Zinikin als de hymne is afgelopen. „Als ik deze woorden hoor word ik overmand door emoties. Alsof ik een mooi, jong meisje op straat zie lopen. Wij moeten praten met het volk om de leugens die over ons verteld worden te ontzenuwen. Wij zijn het schild van de revolutie maar het volk ziet ons zweet en onze tranen niet."

Wij voelen ons misbruikt door Zinikin en zijn videoploeg. Wij willen weten hoe de KGB denkt over het verleden, de massa-executies, de 60 miljoen gevangenen in de Goelag.

Het antwoord van Zinikin is klassiek: „U overdrijft. In ieder geval, getallen zijn niet belangrijk. U benadert het probleem eenzijdig. Wist u dat de NKVD 20 duizend man verloor omdat zij weigerden de bevelen uit te voeren? Of omdat zij zelfmoord pleegden omdat zij de bevelen niet wilden uitvoeren? Waarom vraagt u niet naar deze helden?"

Valentin vertaalt correct, maar trekt bleek weg. „Jeeezus", zegt hij met een accent dat rechtstreeks uit de binnenlanden van Australië lijkt te komen. „Stel de man tevreden en laten wij wegwezen. Dit is de KGB."

Wij voelen de onbedwingbare maar kinderachtige behoefte om de KGB-woordvoerder op zijn eigen territorium te jennen: „De KGB moest de revolutie beschermen. Het land is failliet. De communistische partij wordt uitgekotst en iedereen is dronken. U heeft gefaald."

Valeri Zinikin is niet voorbereid op dit soort rauwe vragen. Hij aarzelt lang en is zich bewust van de videocamera die doordraait:

„De revolutie is een feit" zegt hij zwetend. „Maar wij hebben het socialisme nog niet bereikt. Na de dood van Lenin zijn wij de weg kwijtgeraakt. Nu kennen wij onze grenzen. Wij hebben nu nog maar één God: de Grondwet. Wij werken niet meer voor een bepaalde partij, niet meer voor een bepaalde persoon. De KGB beschermt nu het land en de Grondwet."

Bij het afscheid geeft hij ons een tinnen speldje van Dzerzhinsky. Hij wil ons nog graag het museum laten zien dat hij heeft ingericht ter nagedachtenis aan „de moedige mannen, die in de glorieuze dagen van de revolutie zich hardden in felle gevechten, de Checkisten, die nooit sliepen en altijd waakzaam waren en wier trotse naam hij nog steeds met ere draagt, de anonieme mannen, wier namen je nooit in de kranten leest maar die het schild en het zwaard van de revolutie zijn".

Zinaida werd verliefd op Murad de smid omdat hij niet dronk en dat was een opvallende eigenschap op de sovchoze. „Dronkelappen zijn het" sneert Murad, een blozende Tataar, die vette melk serveert. „Ik schaam mij voor de arbeiders. Zij hebben geen discipline. Zij verwaarlozen hun gereedschap en zelfs de melkmeisjes worden dronken en vergeten de koeien."

Murad en Zinaida wonen op een sovchoze langs de Ob, 5600 hectare groot. In november 1988 begon Murad op de golf van de perestrojka voor zichzelf: de eerste vrije boer in de provincie. Hij leende 100 duizend roebel van de bank en de sovchoze en huurde 24 melkkoeien van de staatsboerderij. De leiding van de sovchoze was niet gelukkig met het initiatief. Zij gaf Murad het slechtste stuk grasland op de boerderij, en eiste dat hij 73 ton melk zou produceren om zijn schuld af te betalen. „Ze wilden dat ik zou mislukken, dat de perestrojka zou mislukken", vertelt Murad glunderend. „ Ik produceerde 80 ton melk. Een koe van de sovchoze produceert 2500 liter per jaar. Mijn koeien leveren 4150 liter. Ze gaven mij 35 kopeken per liter en verkochten de melk door voor 70 kopeken. Nu heb ik mijn schuld afbetaald en verkoop ik de melk zelf op de vrije markt voor 1 roebel per liter. Mijn geheim? Ik werk en ik hou van mijn werk."

Sergei Petrov woont tegenover Murad in de sovchoze. Hij heeft een keurig huis, een auto, een televisie en hij verdient 206 roebel per maand. Hij is niet jaloers op zijn buurman beweert hij. Hij is tevreden met zijn leven. „Maar wij hebben mensen zoals Murad nodig", zegt hij. „Mensen die hun ellebogen gebruiken, die initiatief tonen. Maar voor mij is het niks. Ik heb een zwak karakter."

Sergei Petrov is verlegen. Hij heeft nog nooit een westerling ontmoet. Hij lacht ongemakkelijk als wij vragen of hij niet graag voor zichzelf wil beginnen. „Niemand kaffert mij meer uit", zegt hij. „Niemand staat meer met een zweep achter mij. Ik zou graag mijn eigen beslissingen nemen. Maar ik kan het niet. Ik weet niet wat mij tegenhoudt." Hij bloost en kijkt naar de grond. „Vroeger" zegt hij „vroeger was het beter. Toen waren wij eerlijk en oprecht. Nu is iedereen boos. De mensen groeten elkaar niet meer. Zij zijn jaloers." Hij kraakt zijn vingers, een voor een, en staart naar de vloer in de hoop dat wij weggaan.

Murad en Zinaida hebben een droom: een kleine boerderij met een stuk grasland onder de berkebomen, ver weg van de mensen. Maar zij zijn bang voor de toekomst. De ouders van Murad hadden een kleine boerderij met een paar koeien op de Krim. Stalin joeg ze in 1944 van hun land en deporteerde ze naar Siberië. „Ik hoor dezelfde verhalen weer", zegt Murad. „Zij noemen mij een Koelak, een miljonair. Maar ik ben niet rijk. Ik had alleen mijn tuig en dat heb ik afgelegd. Ik ben vrij. 25 Jaar lang heb ik mijn bloed gegeven aan de sovchoze, meer bloed dan mijn eigen gewicht. Maar de mensen zijn jaloers. En wie zal mij beschermen?"

In Tomsk arriveert Vladimir met een oude ambulance op de kade. Hij is twee dagen weggeweest en heeft proviand ingeslagen voor de tocht door het moeras, Gods onafgemaakte werk. De helft van de voorraad bestaat uit wodka, honderden literflessen die hij in het vooronder van de boot achter slot opslaat. Roebels zijn vanaf nu niets meer waard, beweert hij. Dollars ook niet. Siberië leeft van de ruilhandel. Boven Tomsk betaal je met wodka: 1 fles voor 7 kilo vis, 5 flessen voor een zak meel, 10 flessen voor een boomstam en 15 flessen voor een buitenboordmotor. „Het land is dronken", zegt hij lachend alsof hij zich op de komende weken verheugt.

GERARD JACOBS

Foto Paul Babeliowsky

Het verminkte land

Tussen Tomsk en Kolpasjevo is elk rivierstrand een massagraf, ieder dorp een knekelveld. Hele dorpen moeten er begraven liggen, honderdduizenden willekeurige „vijanden van het volk" die onder Stalin naar Siberië werden verbannen en geëxecuteerd. De omwonenden wisten van niets, of werden geïntimideerd: „Wij hebben altijd gezwegen." Het tweede verslag van een reis door Siberië.

door Gerard Jacobs/ foto Paul Babeliowsky

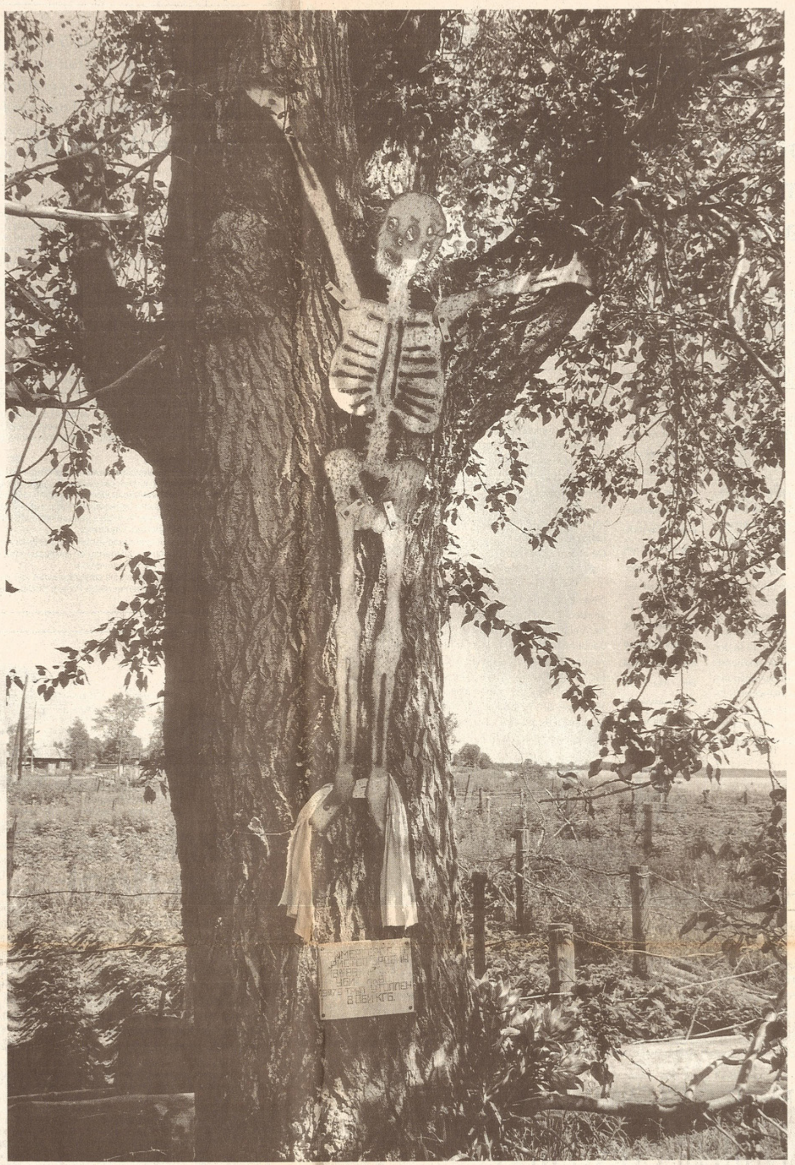

KOLPASJEVO is een klein dorp aan de Ob, tweehonderd kilometer ten noorden van Tomsk. Het ligt in een scherpe bocht op de hoge, steile oostoever van de rivier. Ieder jaar als het ijs begint te smelten, slaat de Ob grote stukken van de oever af. Zo gebeurde het ook in 1979.

Anatoli Patiokin herinnert zich die aprilmorgen nog goed. „De oever stortte in en uit het zand zagen we de lijken te voorschijn komen: mannen, vrouwen en kinderen. Ze hadden een kogelgat in hun achterhoofd, soms twee. De lijken waren zo goed bewaard gebleven dat iemand die ze kende, ze zou herkennen. Ze waren zo licht als vloeipapier. Het was alsof ze net gestorven waren. De KGB kwam en zei dat wij de lichamen moesten opruimen. We hingen touwen met stenen en stukken ijzer om hun nek en gooiden ze in de rivier. Toen stuurden de autoriteiten een zware sleepboot. Ze bonden de boot vast aan de oever en lieten de schroef op volle kracht draaien, vier dagen en nachten lang en de oever stortte verder in. Meer lijken vielen naar beneden op het strand en in het water. Ik zag er honderden, toen duizenden. Het was een lawine. De schroef van de boot vermaalde de lijken en later lag de bodem van de rivier bezaaid met botten. Ze hebben ze bedekt met grind."

De kapitein van de sleepboot, Vladimir Tsjilipanov, herinnert zich de stank: „Het was verschrikkelijk. Je zou het je ergste vijand niet toewensen. Maar wij gehoorzaamden en deden wat ons gezegd werd. Na afloop moest ik mijn schroef laten repareren. Ik werd in een zwarte Volga naar het hoofdkwartier van de KGB in Tomsk gebracht. Ik vreesde voor mijn leven. Maar een kolonel bedankte mij namens Andropov. Hij gaf mij een radio cadeau. De machinist kreeg een horloge. 'Wij zijn geen rijke organisatie', zei de kolonel. We mochten niet over de gebeurtenissen praten. Hij zei dat het lijken van criminelen waren en van deserteurs uit de oorlog. En wij hebben altijd gezwegen."

Op een avond in Tomsk komt Wilhelm Fast bij ons aan boord, een magere man die ons als hij in de ondergaande zon de loopplank oploopt, doet denken aan Karl Marx. Hij stelt zich voor als de voorzitter van Memorial, een organisatie die sinds december 1988 de misdaden van het communistische regime in kaart probeert te brengen.

Hij stamt af van Nederlandse mennonieten die eeuwen geleden naar Rusland trokken. Wilhelm werd geboren in een dorp langs de Volga. Hij is „de zoon van een vijand van het volk", zegt hij. Zijn vader en grootvader werden in 1938 samen opgepakt en veroordeeld tot tien jaar strafkamp. „Alle mannen in het dorp werden gearresteerd, op een paar actieve partijleden na. Ze werden beschuldigd van anti-Sovjet-agitatie. Ze hadden niets misdaan. Wij hoorden tot de Duitse gemeenschap. Dat was voldoende reden." In 1948 werd zijn vader vrijgelaten en verbannen naar Siberië. De dertienjarige Wilhelm en zijn moeder mochten hem achterna reizen. Zij reisden in een gevangenenkonvooi, soms per trein, vaak lopend, van de ene gevangenis naar de andere. Hij herinnert zich hoe hij samen met zijn moeder 31 dagen en nachten opgesloten zat in een cel voor ter dood veroordeelden, slapend op de betonnen vloer. Zijn moeder had diarree maar er was geen toilet, alleen een stuk papier in de hoek van de cel. Tot 1954 groeide Wilhelm op in een *lager*.

In 1953 stierf Stalin en er leken betere tijden aan te breken. Zijn vader werd gerehabiliteerd en Wilhelm ging kosmologie studeren en later doceren aan de universiteit van Tomsk. Maar in 1982 werd hij ontslagen omdat hij weigerde een college te geven over „atheïsme en kosmologie". Hij werkte tot 1989 als imker of als tuinman. Toen kwam de perestrojka en het tij keerde: hij stelde zich kandidaat voor het bestuur van de provincie Tomsk en werd met een overweldigende meerderheid gekozen. „Het was geen kunst", zegt hij. „De andere kandidaten waren communisten. Ik baseerde mijn programma op de leer van Christus." Nu geeft hij weer les aan de universiteit.

In Kolpasjevo stond in de jaren dertig een gevangenis van de NKVD, de voorloper van de KGB, op de hoek van de Leninstraat en de Dzjerzjinskystraat, driehonderd meter van de Ob. De gevangenis werd gebouwd in 1934 en afgebroken in 1968, toen de Ob de oever zo ver had weggeslagen dat het gebouw in de rivier dreigde te vallen.

De gevangenen werden geëxecuteerd en begraven in de tuin, in massagraven. Toen die vol waren, werden de gevangenen in de cellen doodgeschoten en onder de vloer begraven.

Wilhelm Fast heeft een plastic zak bij zich met ponskaarten, waarop de namen van de slachtoffers met de hand geschreven staan: 126 kaarten voor 8 december 1937, 136 voor 9 december, 84 voor 10 december. Er zitten veel Duitse en Nederlandse namen tussen: Klaasen, Dirksen, Jansen, Duiker, Keizer, Leven, neergeschoten op 1 april 1938 in een groep van 53 personen. De namen werden in mei 1991 openbaar gemaakt door de KGB, die zijn archieven opende voor familieleden die hun nabestaanden zochten. Wilhelm Fast heeft nu 1493 namen verzameld. „Het is het topje van de ijsberg", zegt hij. „Wij ontdekken nu pas onze geschiedenis. De KGB gaf ons een paar namen om ons te kalmeren. Maar de rivieroever is bezaaid met massagraven." Fast wil geen wraak. Hij wil alleen dat de waarheid aan het licht komt. Memorial heeft een proces aangespannen tegen Yegor Ligatsjov, die in 1979 eerste partijsecretaris was in de provincie en die na Andropov de direct verantwoordelijke voor de grafschennis zou zijn. Maar de autoriteiten houden Ligatsjov, de voormalige tweede man van de communistische partij achter Gorbatsjov, nog steeds de hand boven het hoofd. „Wij willen weten wie er gedood werden", zegt Fast. „En waarom en wanneer. En waar ze begraven liggen. Ik groeide op tussen de gevangenen in het lager. Het waren fantastische mensen, die me leerden te overleven zonder mijn menselijkheid te verliezen."

Wij meren onze boot, de OM 147, af bij het strand waar Anatoli Patiokin nog steeds als reddingsmeester werkt. Op het grind liggen drie meisjes in hooggesloten badpak te zonnen. Drie kinderen begraven elkaar in het zand. Overal liggen lege wodkaflessen en oud roest. Het strand lijkt meer op een schroothoop dan op een begraafplaats. Boven op de oever heeft iemand een primitief ijzeren skelet in een plataan gehangen: 'Hier werd op 21 april 1938 Peter Bremerberg neergeschoten door de NKVD. Zijn lichaam werd in mei 1979 in de rivier de Ob gegooid'.

Het is het enige gedenkteken tussen de rotzooi op de oever. „Het is voorbij en vergeten", zegt Patiokin wiens vader in 1943 werd gearresteerd en spoorloos verdween. „En niet alleen door de overheid. Er is nauwelijks een huis in het dorp waar niet iemand vermoord is door de NKVD. Maar niemand praat erover. Ik ook niet", zegt hij en zwijgt. Maar plots, woedend: „Ze zeiden dat het deserteurs waren. Dat was een grove leugen. Iedereen weet hoe moedig de Siberiërs waren in de oorlog. Zonder de Siberische soldaten zou Stalin de slag om Moskou verloren hebben." Hij wijst ons aan hoe ver de oever de afgelopen jaren is afgekalfd, meer dan vijfhonderd meter. „Niemand gaf me *opdracht* om de lijken in de rivier te gooien", zegt hij met tegenzin. „De KGB nodigde me uit. En in die dagen weigerde je een verzoek van de KGB niet. Het hoofd van de KGB in het dorp, Vladimir Kopeko, was mijn vriend. Hij vroeg me om te helpen. Hij was er zelf tegen. Hij moest meewerken want anders zou hij zijn baan verliezen. Hetzelfde gold voor mij."

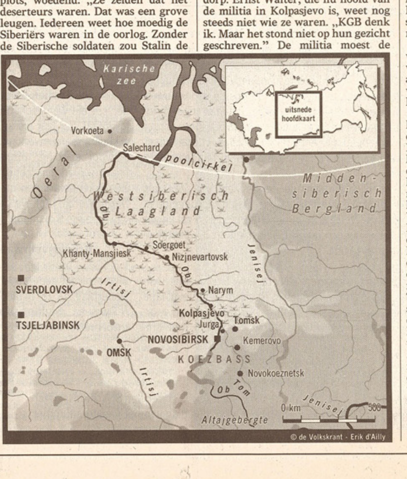

© de Volkskrant - Erik d'Ailly

Ernst Walter werkte in 1979 bij de militia in Kolpasjevo. Toen de eerste lijken gevonden werden, waarschuwde hij routinematig zijn superieuren. „Ieder jaar stortte een deel van de oever in en ieder jaar vonden wij wel een of twee drenkelingen op het strand", vertelt hij nu in het bureau van de militia. „Ik was niet verbaasd."

Vlak na zijn waarschuwing kwam een commissie van drie man naar het dorp. Ernst Walter, die nu hoofd van de militia in Kolpasjevo is, weet nog steeds niet wie ze waren. „KGB denk ik. Maar het stond niet op hun gezicht geschreven." De militia moest de oever afzetten en de rust in het dorp bewaren. De opdracht kwam van hogerhand. Uit Moskou, denkt hij. „Ik gehoorzaamde. Ik vroeg niet waarom. Wij hebben geleerd onze neus niet in andermans zaken te steken. Twee dagen later kwam de boot. Ik wist niet waarom. Ik heb het ook niet gevraagd. Het waren mijn zaken niet." Zelfs toen hij hoorde dat een lawine van lichamen uit de oever naar beneden stortte en zij door de sleepboot werden fijngemalen, ging hij niet kijken. „Ik was niet uitgenodigd door de KGB", zegt hij, „en dan ga je niet kijken. Het is niet verstandig om te geïnteresseerd te zijn in zaken die niet onder je competentie vallen."

Hij is gereserveerd, een magere, strenge man, die steeds op zijn hoede is. „Iedereen dacht dat het misdadigers en deserteurs waren. We hadden verhalen gehoord dat er in de jaren dertig veel mensen in de gevangenis geëxecuteerd waren. Maar we hadden geen bewijs." Hij beweert dat hij pas in 1985 over „de misdaden van Stalin" in de krant las. „Ik voel me niet schuldig", zegt hij. „Ik heb mijzelf niets te verwijten."

Hij vindt het onverstandig om oude wonden open te rijten. „Wij overdrijven", zegt hij. „We besteden te veel aandacht aan onze oude wonden en we letten te weinig op onze toekomst."

Hij maakt zijn zinnen niet af en kijkt steeds door de halfgesloten gordijnen langs ons heen naar buiten. Ineens draait hij zich naar ons toe: „Ik kwam hier in 1944", zegt hij. „Ik was drie jaar oud. We woonden in de Oekraïne. Het hele dorp werd naar Siberië gedeporteerd. Ze noemden ons koelakken. Ze sorteerden de mensen. Wie kon werken, moest naar de kolenmijnen; vrouwen met kleine kinderen werden hierheen gestuurd. Ik heb mijn vader nooit gekend. We reisden in veewagens naar Tomsk. Overal om ons heen lagen de lijken. Ik weet niet hoelang we onderweg waren. In Tomsk laadden ze ons over op open schuiten en brachten ons naar een dorp langs de rivier. We moesten in houten barakken leven, zonder verwarming in de winter. Wij aten gras, *krapviva*, dat stinkt als je het aanraakt. In de winter werkte mijn moeder in een houtfabriek. Iedere twee weken kregen we een brood: verder niets. Later, na een jaar, gingen we aardappelen verbouwen. Wij overleefden het. Natuurlijk moesten de namen van de mensen die geëxecuteerd werden, genoemd worden", zegt hij in een stortvloed van woorden. „Natuurlijk zijn we schuldig. We hadden ze een fatsoenlijke begrafenis moeten geven. We moeten alle schade herstellen. Maar het verlicht mijn hart niet als we bepaalde individuen voor de rechter slepen. Er zijn zoveel Ligatsjovs in dit land. En de mensen berusten."

De lokale krant — de Sovjet van het Noorden — publiceerde de afgelopen weken de lijsten met namen van geëxecuteerde gevangenen. De laatste werd op 10 juli geplaatst: 138 namen. „Er is geen enkele garantie dat we niet nog méér massagraven zullen ontdekken", vertelt hoofdredacteur Viktor Turbin. „En niemand weet hoeveel koelakken er zijn gestorven. Hele dorpen werden hierheen gedeporteerd. Honderdduizenden eenvoudige boeren en handwerklieden zijn gestorven of vermoord. We kennen hun namen niet. In de winter werden de lijken op het ijs gelegd en in brand gestoken. De NKVD werkte volgens een bepaald plan. Zij kregen van hogerhand te horen hoeveel mensen gedood moesten worden: zoveel boeren, zoveel priesters en gelovigen. De NKVD-afdelingen hielden onderling competities wie de opdracht het beste uitvoerde. De winnaar kreeg de Lenin-orde. Zij praatten niet over mensen maar over „ossenvlees". En de lijken noemde ze *grus*, cargo."

Hij is niet bang voor de KGB. „De KGB gaf ons deze lijsten. De tweede man van de KGB is getrouwd met een van onze journalisten. De vader van de KGB-chef is zelf vermoord door de NKVD. Hij was een eenvoudige boer. Dat was voldoende reden om hem te executeren. Niemand weet waar hij begraven ligt."

Galina Nikivorova herinnert zich nog wat haar vader tegen haar zei toen hij op 3 september 1937 door de NKVD werd gearresteerd: „Ik ben onschuldig, meisje. Je moet goed je best doen op school. Dit is een misverstand. Ik kom gauw weer thuis."

Galina was dertien jaar oud. Ze woont nog steeds in het grote houten huis in de Poesjkinstraat dat haar vader bouwde toen hij als schoolhoofd in de jaren twintig vrijwillig uit Leningrad naar Kolpasjevo kwam. De muren hangen vol familieportretten: aristocraten, die aan de Sorbonne studeerden, dokters, advocaten en hoofdonderwijzers.

„Vader kwam niet terug", zegt ze, vechtend tegen de tranen. „Mijn grootmoeder bracht voedsel naar de gevangenis. De bewakers accepteerden het pakket. Dus we hoopten dat hij nog leefde. Mijn moeder durfde niet naar de gevangenis. Ze was bang dat ze zou gaan huilen en wie huilde kon worden gearresteerd. Ik leef nog steeds in angst. Mijn zoon zegt vaak: mamma, je moet niet langer bang zijn. Maar ik ben opgegroeid met die angst. Mijn vader was een vijand van het volk. Dus wij waren ook vijanden van het volk. Ik bleef hopen dat pappa terug zou komen. Hij was een sterke man. Hij waste zichzelf met sneeuw. Als ik naar school ging, liep ik altijd langs de gevangenis en gluurde ik stiekem door het hek. Ik wist dat het zinloos was. Maar ik bleef hopen."

REIS
naar de
RAND
van de
WERELD

Pas in 1954 hoorde Galina Nikivorova dat haar vader dood was. Ze werkte inmiddels als onderwijzeres op de dorpsschool. „De hoofdonderwijzer haalde mij uit de klas en zei: Galina Michaelovitsch, je bent opgeroepen door de KGB. Ik was bang. Ik werd ontvangen door een kolonel. Hij toonde mij een proces-verbaal waarin mijn vader bekende dat hij een contrarevolutionair was, die een opstand had voorbereid. Hij ondertekende altijd met zijn volledige naam. Hier stonden alleen zijn initialen. Als hij niet had ondertekend, zouden zijn vrouw en kinderen ook zijn gearresteerd. Dat was de gewoonte. De kolonel vertelde dat mijn vader op 27 september 1937 was geëxecuteerd, drie weken na zijn arrestatie."

Zij vecht tegen haar tranen, maar eigenlijk heeft ze het huilen verleerd. „Hij ligt in de rivier", zegt ze. „Ze liggen allemaal in de rivier". Ze pakt een klein doosje en maakt het voorzichtig open. Er ligt een vingerkootje in. „Mijn kleinzoon vond het op het strand. Hij zoekt botten en begraaft ze, ver van de rivier. Hij is vier jaar oud."

Toen de rivieroever in 1979 instortte, werd ze gewaarschuwd door een vriend. „Na twee dagen durfde ik te gaan kijken. Ik maakte een gat in het hek en liep naar de oever. Er kwam een politieman in burger naar me toe. Hij zei: 'Dit is verboden terrein'. Ik zei: 'Ik heb het recht om hier te zijn. Hier ligt het graf van mijn vader'. Hij zweeg en ging weg. Ik zag de lichamen. Ik zag de botten. Ik huilde. Wij wilden de lichamen begraven; zij verboden het. Ze gooiden de lichamen in het water. Ik was niet bang, ik was daar om mijn vader te eren. Ik ga nu ieder jaar op zijn verjaardag naar de rivier en gooi bloemen in het water."

Viktor Turbin neemt ons 's middags mee naar het museum. Op de tweede verdieping is een expositie gewijd aan de tsaristische repressie. Er hangt een foto van Stalin aan de muur, die hier in de buurt in ballingschap leefde, en er zijn foto's van al die andere communistische leiders die volgens Solzjenitsyn in relatieve luxe en vrijheid de Oktoberrevolutie konden voorbereiden.

In een kleine onopvallende nis hangen een paar zwart-wit foto's van gevangenen die door het communistische regime werden vermoord. Rechts van de nis hangt een enorme fotocollage: „Tijdens het Sovjet-bewind werd deze regio ontwikkeld tot een geciviliseerd deel van ons land. Voor 1917 was er één ziekenhuis met tien bedden. Slechts 720 kinderen kregen lager onderwijs. In 1939 kregen meer dan vijftigduizend kinderen onderwijs en waren er 27 ziekenhuizen". Links van de nis hangt nog meer communistische agitprop onder het motto „de vreedzame constructie van de socialistische samenleving gedurende het eerste vijfjarenplan". Er hangen foto's van kloeke tractorchauffeurs die trots hun Lenin-orde tonen: „Ons voornaamste doel is het collectiviseren van de kleine individuele boeren". Op een grafiek staat hoe snel de collectivisatie in de regio werd uitgevoerd: in 1932 was 21,7 procent van de boeren in kolchozen georganiseerd, in 1938 had 82,3 procent van de boeren zijn eigen land al verloren en was „de regio die bekend stond als een plek van ballingschap (in de tsaristische tijd, red.) en analfabetisme omgetoverd in een beschaafd deel van het Sovjet-rijk'.

De directeur van het museum excuseert zich: „De scholen zijn een feit", zegt hij. „De kolchozen zijn een feit. Maar tegenwoordig vertellen wij de bezoekers ook over de repressie onder Stalin. Wij vertellen dat in 1931 198 duizend koelakken naar deze regio werden gedeporteerd. Wij vertellen over het Dodeneiland, verderop langs de rivier, waar de koelakken in de wildernis van boord werden gezet en stierven van honger en uitputting."

„De leugens hangen nog steeds aan de muur", zegt Turbin. „Wij zijn pas anderhalf jaar geleden begonnen om onze geschiedenis te bestuderen."

Ina Suchanova huilde toen haar vader op 25 december 1937 naar Novosibirsk ging voor een partijbijeenkomst. „Hij was al dagenlang somber. Alsof er iets vreselijks ging gebeuren. Hij sloot zich de hele nacht op in zijn studeerkamer. Toen hij wegging, zei hij: 'Ik kom waarschijnlijk niet meer terug'."

Ina was acht jaar oud. Ze herinnert zich haar vader als 'een goedaardige man, die geen vlieg kwaad deed'.

„Na zijn arrestatie werd moeder ontslagen. Ik werd van school gestuurd. We werden uit ons huis gezet. We waren 'vijanden van het volk'. Niemand wilde ons onderdak geven. We verhuisden naar Tomsk en leefden illegaal in een vochtige kelder."

De vader van Ina Suchanova, Stephan Maltung, was chef van de NKVD in Kolpasjevo van 1934 tot 25 december 1937. Ze kan niet geloven wat ze nu in de kranten leest. „Ik ken mijn vader", zegt zij. „Hij was vol mededogen, zo beschaafd. Ik vraag me af: hoe kon dit gebeuren? Ik hou nog steeds erg veel van hem. Ik kan hem niet veroordelen. Ik wil dat hij in mijn gedachten voortleeft zoals ik hem ken: een vader die me op zijn knie voorleest."

Stephan Maltung werd niet geëxecuteerd. Zijn vrouw schreef een brief aan de weduwe van Lenin en in 1940 werd Maltung vrijgelaten. Hij kwam bij zijn familie in Tomsk wonen, maar kon geen werk vinden. In 1943 scheidde hij en trouwde met een andere vrouw. Ina heeft hem nooit meer gezien, maar ze heeft gehoord dat hij tot zijn dood in 1959 als bewaker in de kampen werkte.

Ze was geschokt toen ze de lange lijsten las met namen van gevangenen die in de gevangenis van Kolpasjevo door de NKVD waren geëxecuteerd. „Ik kan het niet geloven", zegt zij. „Ik kan niet geloven dat pappa erbij betrokken was. Ik geloof niet dat ik teleurgesteld zal worden", zegt zij. De twijfel is op haar gezicht te zien. Je voelt dat de liefde voor haar vader zal winnen, maar dat de angst om hem opnieuw te verliezen nooit meer weg zal gaan.

's Ochtends vroeg, voordat we wegvaren uit Kolpasjevo, ruimen de Russen in ons gezelschap de oever op. „Ieder strand is een massagraf", zegt Valentin, onze tolk. „Ieder dorp is een knekelveld. Overal waar je graaft, vind je de botten." Hij weet dat hij een machteloos gebaar maakt en hij weet dat hij niet ieder strand kan opruimen. Maar hij wil na al die jaren waarin hij zweeg en zich geïntimideerd voelde, een daad stellen. Hij kijkt uit over de Ob, de grootmoeder van alle rivieren: „Hoeveel geheimen zal zij de komende jaren openbaren?", vraagt hij zachtjes. „Hoeveel botten liggen er op haar bodem? Hoeveel verhalen blijven onverteld?"

Ze zouden kunnen leven als sjeiks in Koeweit. Maar ergens ging iets mis, en nu is er niet eens geld voor sigaretten. De Khanty wonen in Siberië op het rijkste olieveld ter wereld. Hun volk is stervende, net als de natuur, want voor de Russen die komen boren, tellen slechts de produktiecijfers. De pijpleidingen en de boortorens lekken ongegeneerd. Langzaam slibben de taiga en de toendra, de longen van Europa, dicht met een dikke laag olie. Het derde verhaal over een reis langs de rivier de Ob.

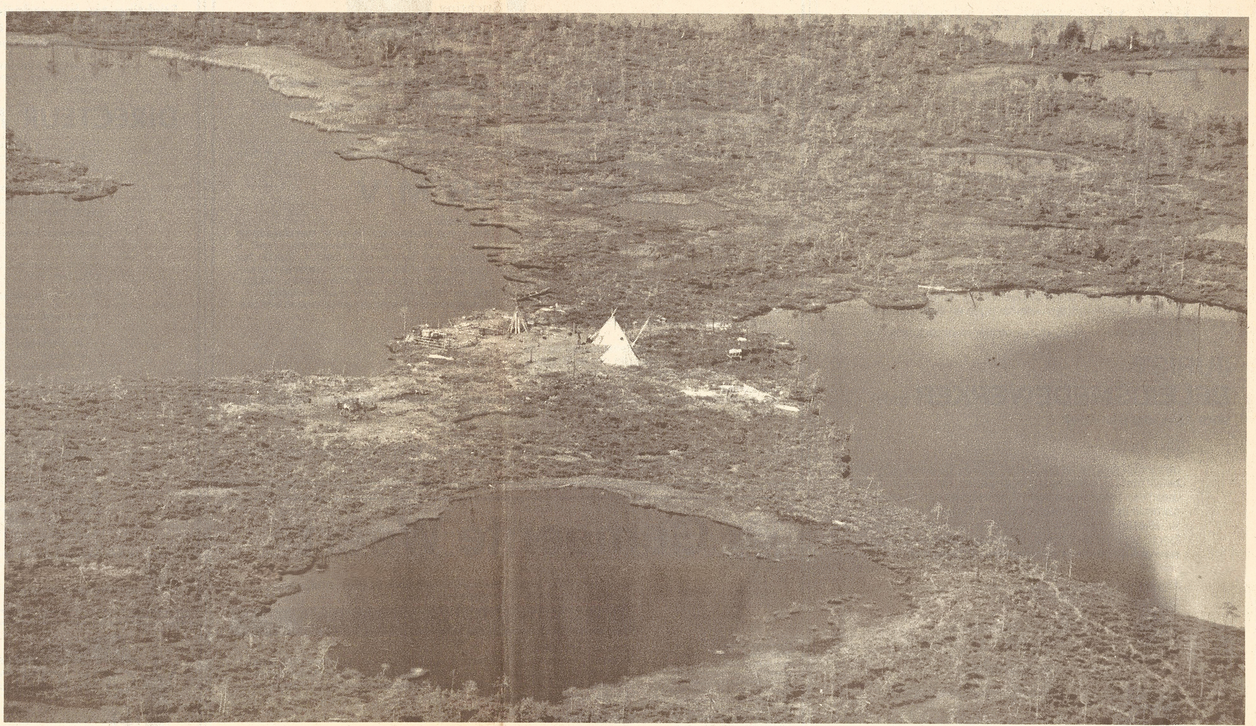

Het verloren land

door Gerard Jacobs/ foto Paul Babeliowsky

DE HELIKOPTER hangt laag boven het moeras en jaagt het water in een brede waaier over het land. De wigwam schudt in de wind. De houten voorraadschuur valt om. De rendieren slaan op hol en het stinkend rookvuurtje dat de muggen moet verdrijven vlamt op tot een inferno. Een klein meisje verschuilt zich achter de rokken van haar moeder.

Alexandra Dabola is bang voor ons. Helikopters brengen slecht nieuws: jagers, geologen, oliemannen. „Het zijn net sprinkhanen”, zegt ze als wij zijn uitgestapt en de schade hebben hersteld. „De Russen vreten alles kaal.”

Alexandra woont met haar drie kinderen op een eiland in het moeras, 250 kilometer ten noorden van de rivier de Ob. De naaste buren wonen „drie meren verder, twee uur varen per kano”. Haar man stierf zeven jaar geleden. Hij werd midden in de winter ziek, de meren waren bevroren en de sneeuw lag kniehoog. Hij had tbc en Alexandra kon de kinderen niet alleen laten om hem met de rendierslee naar de dokter in de sovchoze te brengen, meer dan honderd kilometer naar het zuiden.

„Vroeger, toen mijn man nog leefde, waren we rijk. De sovchoze had meer dan vierduizend rendieren. Toen kwam het bevel dat alle rendieren geslacht moesten worden omdat de Russen olie hadden gevonden en ze vlees nodig hadden. De voorzitter van de sovchoze kreeg een medaille”, herinnert ze zich, „omdat hij het Plan stipt uitvoerde.”

Zij trekt zich terug in de *tsjoem*, de wigwam van canvas, en laat ons alleen op de omgekeerde kano bij het houtvuur.

„Wij sterven uit”, zegt Irena Soebotlova, onze gids uit de sovchoze. „Ja, vroeger waren we rijk. We hadden rendieren. We hadden vis. We hadden bessen. Nu is de rivier vergiftigd. Het bos is gekapt. Nu eten we vis uit blik. De Russen hebben alles verwoest.”

„Onze god Numitor zond de mensen naar de aarde”, vertelt Sergei, een van Alexandra's buren. „Maar de mensen misbruikten de aarde. Ze verwoestten de natuur en verkwistten het leven. De aarde werd onleefbaar en de mensen wilden terug naar Numitor. Ze bouwden een groot huis met veel verdiepingen om terug te keren naar de hemel. Maar Numitor was boos en toen hij de mensen zag komen, blies hij het huis omver. De mensen raakten verspreid over de aarde en na de storm bleken zij verschillende talen te spreken. Ze konden niet meer samenwerken en ze werden verteerd door afgunst. Toen begrepen ze dat ze goed moesten doen en de natuur moesten respecteren. Maar nu”, zegt hij, terwijl het gebrom van de helikopter die ons komt ophalen hoorbaar wordt boven het moeras, „nu begint het allemaal opnieuw.”

Alexandra is een Khanty, net als Sergei en Irena, en zij woont boven op het grootste en rijkste olie- en gasveld ter wereld. De Khanty zijn de oorspronkelijke bewoners van noordwest-Siberië, samen met de Mansi, de Komi, de Nentsi, een paar duizend nomaden die het moeras tussen de Ob en de Jenisej bewonen — de *bozhia nedodelka*, waar God vergat het water van het land te scheiden — een gebied groter dan Scandinavië. De olievoorraden werden in de jaren zestig ontdekt. De Sovjet-Unie is nu de grootste olieproducent ter wereld. De bewoners zouden kunnen leven als sjeiks in Koeweit, maar ergens is iets fout gegaan.

's Nachts meren we onze boot, de OM 147, af aan de kade van Nizjnevartovsk. Wij hebben na ons vertrek uit Tomsk honderden kilometers door de taiga gevaren, dwars door de knekelvelden van Stalin die het land in de jaren dertig probeerde te bevolken met gedeporteerde koelakken. Honderdduizenden gevangenen overleefden de Goelag niet en hun botten liggen begraven op de verlaten rivieroever, in vergeten massagraven.

Als ik uit mijn patrijspoort kijk zie ik eindeloze rijen flats op het opgespoten moerasland, twaalf verdiepingen hoog, ooit blauw en roze geschilderd voordat de winterwind er vat op kreeg. Nisjnevartovsk werd gesticht in de jaren zestig toen de geologen het Samotlor-olieveld ontdekten. Er wonen nu 250 duizend migranten, die een paar jaar komen profiteren van de hoge lonen voordat ze terugkeren naar de beter bewoonbare delen van de Unie waar het kwik niet iedere winter tot min 40 graden daalt.

De asfaltweg die naar de olievelden leidt, ligt op een zandbed van vijftien meter diep. De weg werkt als een waterkering: aan de rechterzijde stijgt het moeraswater en zijn de bomen afgestorven.

Langs de weg liggen olieleidingen. Om de paar honderd meter ligt een grote olieplas op het moeras, soms afgedekt met een laag zand. Al het leven is verdwenen: de vis en de visarend, de elanden en de wolven, de rendieren en de beren, zij zijn net als de Khanty weggevlucht voor de mannen die de jaknikkers brachten, dieper het moeras in. Alleen de lupine en het wollegras vechten terug. Slechts een enkele ekster of een bonte kraai vliegt nog tussen de gasfakkels van de oliebronnen.

„Wij hadden meer dan een miljoen hectare bos”, zegt Alexander Kalasnik, een machteloze ecoloog uit de gemeenteraad. „Het afgelopen jaar is 20 procent verbrand of gekapt. Er wordt niets hersteld. Dit is een wegwerpland. In de Sovjet-Unie is alles van iedereen. Dus van niemand. Dus niemand voelt zich verantwoordelijk. Terwijl de taiga en de toendra de longen van Europa zijn.”

Nicolai Ivanov en zijn maat Evgeni Volshaygin hoorden bij de groep geologen die in 1964 de eerste olie vond. Het zijn pioniers, die de oude tijden missen, toen ze in caravans en treinwagons leefden terwijl het buiten 40 graden vroor „en binnen 20 graden”. Het zijn romantici, die na de oorlog geloofden in een nieuwe, betere wereld en die naar Siberië kwamen om het moederland op te bouwen. Maar langzaam breekt ook hier, aan gene zijde van de Oeral, de twijfel door. Zij verdedigen routineus het communisme, maar ze hebben tijdens de Golfoorlog op de televisie gezien hoe de oliesjeiks in Koeweit leven en ze weten inmiddels ook hoe de oliemannen in Texas en Canada boeren. Volgend jaar gaan ze met pensioen en ze kunnen nu al niet meer rondkomen van hun salaris. „Er is geen geld voor speelgoed voor de kleinkinderen”, zegt Evgeni. „Of voor sigaretten. En de winkels zijn leeg. Er is nauwelijks vlees of melk te koop.” Evgeni weet dat hij en zijn vrouw na hun pensioen moeten blijven werken om te kunnen overleven. „Het enige wat Moskou interesseerde, waren de produktiecijfers”, zegt Nicolai. „Hoeveel bronnen we hadden geslagen, hoeveel kilometer pijpleiding we hadden gelegd, hoeveel ton olie we hadden gewonnen. De mensen waren niet van belang. De natuur had geen waarde.”

REIS
naar de
RAND
van de
WERELD

Vorig jaar braken er dertienhonderd pijpen en volgens officiële cijfers lekte er vijfhonderd ton olie in het moeras. Volgens Nicolai is er misschien wel tweeduizend ton verloren gegaan. De eerste lekken ontstonden in 1976, „soms twee op een dag, alsof iemand de pijpen met een scheermes had opengesneden”. De regering dacht aan sabotage en de arbeiders kregen een collectieve boete opgelegd, soms wel honderd roebel per maand, een kwart van hun salaris. „Nu weten we dat de pijpen niet deugen”, zegt Nicolai. „Ze roesten van binnenuit door. We experimenteren nu met chemische middelen om de corrosie te stoppen, maar we weten niet of het medicijn erger is dan de kwaal. De beste oplossing is alle pijpleidingen te vervangen, elfduizend kilometer pijp.”

„Ik voel me niet bedrogen. Ik voel me niet teleurgesteld”, zegt Ivanov. „Ik weet niet beter. Ik heb nog steeds hoop. Wij deden het voor het moederland. En je kunt de oliebronnen niet sluiten. We hebben de olie-inkomsten nodig om de Sovjet-Unie te redden.”

„We hadden een hard leven”, zegt Evgeni, „maar een groots leven. Schepen vol pioniers kwamen. En schepen vol pioniers vertrokken weer. Maar wij bleven.”

„Weet je nog”, zegt Nicolai ineens tegen Evgeni, „toen je midden in de winter een bord moest schilderen, 'Samotlor-olie voor het moederland'? Je ging schaften en toen je terugkwam lag er een beer te slapen op het bord. Je rende terug naar het kamp. Je ogen waren zo groot als koplampen. Toen we gingen kijken was de beer verdwenen maar zijn voetsporen stonden nog in de rode verf. Zo hebben we het bord toen neergezet.”

Igor Kelmin is een serene man wiens gelaatstrekken geen emoties vertonen, wiens lichaam geen taal spreekt, behalve zijn handen, die hij eindeloos wrijft en kneedt. Igor Kelmin is voorzitter van de Spasenie Yurgi, een organisatie die de Khanty- cultuur probeert te beschermen tegen „de oprukkende Sovjetcivilisatie”. „Het is volgens onze religie verboden meer vis te vangen dan je kunt eten. Wij respecteren de natuur. De goden geven ons het leven en zij wonen in de natuur. Het is verboden in de rivier te urineren. Je plast niet in Gods gezicht.”

Kelmin werd geboren op de zuidoever van de rivier de Ob in een gebied zo groot als Nederland. Er wonen nu nog 2500 Khanty. Zijn vader vertelde hem over de blanken die gekomen waren „met vlees in blik” en die sabelhuiden ruilden voor wodka. Binnen een generatie waren de Khanty van hun geboortegrond verdreven: „Er zijn geen sabeldieren meer om te villen, het bos is verbrand en de vis is verdwenen”, zegt hij. „We sterven uit.”

Hij vertelt hoe in maart een helikopter met ecologen landde in het moeras aan de bovenloop van de Voki Rapiou, de heilige rivier waar Numitor in leeft. „Het waren vriendelijke mannen, die aanboden huizen voor ons te bouwen en die voedsel brachten. Maar wij weten inmiddels dat de geologen gevolgd worden door de oliemannen, en door de houtzagers en de wegenbouwers.”

De Khanty-families langs de rivier verjoegen de geologen met een oud jachtgeweer en tot ieders verbazing kregen de Khanty steun van de Russische ecologen in het provinciebestuur. De olie-exploratie is voorlopig stopgezet.

„Wij kunnen nergens meer heen vluchten”, zegt Kelmin. „Vroeger lieten wij ons bedriegen en namen wij genoegen met gratis vervoer naar een nieuw woongebied en een nieuw huis. Nu weten wij dat de Sioux-indianen in Canada 25 procent van de opbrengst van de olie op hun territorium krijgen. Dat willen wij ook. Als de oliemaatschappij geen regeling met ons treft, zullen wij de wegen blokkeren en de industrie lam leggen.”

Alexander Lindt woont en werkt in een houten keet, midden in het moeras waar je tot je dijen in wegzakt als je van de houten vlonder afstapt. Hij leeft tussen de muskieten en de steekvliegen, honderden kilometers van de bewoonde wereld. Alexander Lindt is boormeester op Bron 93.

„Al het materiaal is minstens veertig jaar oud”, zegt hij, wijzend op de radio-ontvanger die nog uit de Krimoorlog lijkt te dateren. Hij lijkt gewend aan de dagelijkse waanzin, aan de roestige spijker in de muur die dient als klerenkast. „De olie verdwijnt naar het Europese deel van de Unie en wij hebben hier niet genoeg voedsel. Wij leven in houten barakken, zes man rond een houtkachel. Zo horen mensen niet te leven”, zegt hij, zoekend naar een asbak, kiezend voor een theekopje.

TWEE MAANDEN geleden legden de olieboorders het werk neer in navolging van de kompels in de Koezbass. Maar de staking was geen succes. De olie-arbeiders leven verspreid over duizenden vierkante kilometers, in kleine groepen, vaak niet groter dan twaalf man. Ze lieten een petitie rondgaan waarin ze hogere lonen en betere huisvesting eisten. Het olieministerie beloofde een prijscompensatie van zestig roebel en 30 procent loonsverhoging. „Wat maakt het uit”, zegt Lindt. „De prijzen stijgen veel sneller. De winkels zijn leeg en het land is failliet. Ze nemen onze olie en ze laten ons in de ravage achter.”

Buiten spuit de lekkende boortoren schaamteloos een straal olie en water in het moeras. Alles lijkt te lekken. „Er is geen geld om de natuur te herstellen”, geeft Lindt toe. „Ik krijg anderhalf miljoen roebel om een put te slaan en drieduizend roebel om de natuur te beschermen. Ik heb geen geld om de olievlekken op te ruimen of om nieuwe bomen te planten. Ze gaan ons nu beboeten als wij de natuur vervuilen. Vorig jaar hielden ze tienduizend roebel in op onze salarissen. Ze zouden ons moeten sluiten. Maar dat doen ze niet. Het zal Moskou een zorg zijn zolang het Plan maar wordt gehaald.”

Sergei is al drie keer door de olieboorders van zijn land verjaagd. „Niemand vroeg mij toestemming om te boren”, zegt hij. „Ze omcirkelen ons.”

Hij is op bezoek bij zijn moeder in Roskoskaya, een Khanty-nederzetting uit het begin van de zeventiende eeuw, die door de Sovjet-regering werd omgevormd tot een vissers-sovchoze. „Steeds meer Khanty vluchten naar het dorp”, zegt hij. Zijn moeder kwam vier jaar geleden naar Roskoskaya. „Een groep Russen kwam vissen aan de rivier waar wij woonden”, vertelt zij. „Ze vergaten het vuur te doven en het bos brandde af.”

Sergei ruikt naar alcohol en hij zit op de vloer zonder acht te slaan op de kakkerlakken. Hij heeft nog steeds een stuk land, dertig kilometer buiten het dorp. Hij heeft nog zes elanden, niet genoeg om van te leven en kleren van te maken, zoals vroeger, voordat de Russen kwamen. Sergei is geboren onder het teken van de eland: hij is, zegt hij, de reïncarnatie van de eland. Maar de elanden sterven uit.

Waar Sergei vroeger woonde, aan de Tarom Yegan, de heilige rivier waarin de god van het water leeft, zoekt Vladimir Bartosjov nu naar olie. „Wij behandelen de Khanty correct”, zegt hij. „Ik woon al achttien jaar in Siberië. Ik ken ze al sinds mijn kindertijd.” Bartosjov woont in een houten keet op de oever van de rivier waarvan hij de naam niet kan uitspreken. Overal ligt roestend materieel, boorkoppen, pijpen, enorme moeren en bouten. „Wij geven miljoenen uit om de Khanty de beschaafde wereld binnen te loodsen”, zegt hij. „Het is weggegooid geld. Wij willen ze helpen maar ze willen niet in flats wonen. Ik begrijp het niet. Iedereen wil toch een motorboot, een tv en een comfortabel huis? Ze kennen de waarde van geld niet. Ze denken dat wij hun iets schuldig zijn. Ze denken dat ze rechten hebben. Maar alles wat wij ze geven, zuipen ze op.”

Hij schudt zijn hoofd als wij hem vragen naar de Khanty- god van de rivier. „Wij zijn atheïsten”, zegt hij. En dan aarzelt hij: „Ik wil best in een God geloven. Ik heb twee jaar geleden een bijbel gekocht. Ik geloof dat je je ouders moet respecteren en dat je geen overspel mag plegen. Maar een god van de rivier? Zij hebben zoveel goden.”

In Khanty-Mansjiesk heeft het stadsbestuur een etnografisch museum geopend voor het Khanty-volk: een houten hut bovenop de heuveltop waar de muggen al wekenlang geen bezoekers hebben gezien. Het museum wordt gerund door drie Khanty-vrouwen die al jaren in de stad wonen en die met een mengeling van melancholie en verbittering de traditionele waarden en gebruiken van hun volk proberen te bewaren voor het nageslacht. „Wij voelen ons bezet”, beweert Nemessova Yevaikai. „Er leven nog achttienduizend Khanty tussen meer dan een miljoen Russische immigranten. Zij beschouwen ons niet als mensen maar als wilden, die rauw vlees en rauwe vis eten. Wij verloren onze cultuur, onze taal, onze godsdienst, onze middelen van bestaan. We kunnen niet meer vissen, we kunnen niet meer jagen. We hebben geen onderwijs gevolgd. En onze mannen kunnen geen baan krijgen. Ze zijn overbodig geworden”, zegt ze. „En ze weten het. Daarom drinken ze. Ze hebben geen middelen van bestaan. Dus ze kunnen niet trouwen.”

„De vrouwen zijn sterker dan de mannen”, beweert Rionarda Olzina. „Zij zijn moediger. De mannen gingen vissen maar wij dachten aan de nieuwe generatie. Wij hielden het fornuis brandende.” Zij is, net als de twee andere vrouwen, getrouwd met een Rus, geen immigrant, maar een afstammeling van de Russische kolonisten die al eeuwen in het gebied wonen.

„Wij worden door de immigranten uitgelachen”, zegt Tamara Klimenova, die graag terug zou gaan naar haar geboortedorp, maar die weet dat haar kinderen geen toekomst hebben in de tsjoem. „Wij leven nog steeds in hutten in de stad. De nieuwe immigranten krijgen onmiddellijk een nieuwe flat. Zij lachen ons in ons gezicht uit. Zij noemen ons dronkaards en stinkende honden. En zo behandelen ze ons ook. Ze zeiden: de Sovjet-olie is voor iedereen. Het is een grap. Kijk naar mijn volk.”

Ze zijn strijdbaar in hun prachtige traditionele kledij die ze speciaal voor ons hebben aangetrokken, lange witte gewaden, afgezet met kralenkettingen. Maar ze weten dat ze een achterhoedegevecht leveren. „Over twintig jaar zijn wij nog slechts een prentbriefkaart”, zegt Olzina. „Mijn volk zal verdwenen zijn. Al wat dan nog rest van ons is een foto in het museum.”

„De Khanty zijn fantastische mensen, eerste klas vissers”, zegt Alexei Sybin, de onderdirecteur van de sovchoze 'De Overwinning'. „Tenminste, als ze niet dronken zijn. De helft is altijd te dronken, de rest heeft een houten kop en werkt op halve kracht.”

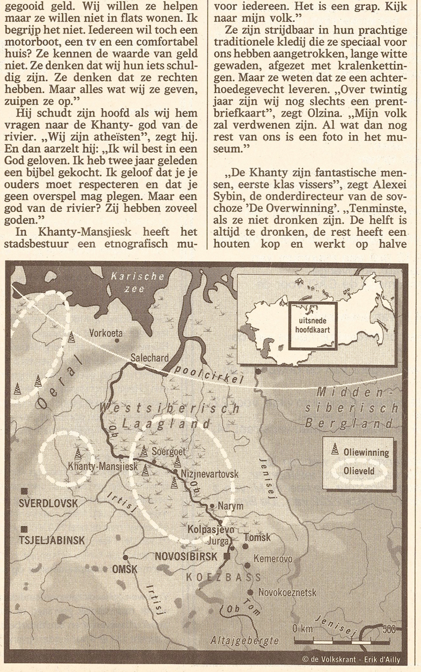

Wij hebben dagen gevaren door een leeg landschap, evenwijdig aan de Oeral. De nachten worden steeds langer, tot de zon boven de horizon blijft cirkelen. Af en toe staan er een paar tsjoems op de oever, of een houten hut, de zomerkampen van de vissers, vaak op meer dan honderd kilometer afstand van elkaar.

In 1968 liep het drankgebruik volledig uit de hand en legde de directeur de sovchoze droog. Maar de Khanty drinken alles, beweert Alexei: eau de cologne, toiletreiniger. „Als ze hun geld krijgen varen ze naar het volgende dorp en gaan ze op zoek naar wodka. Dan zijn we ze dagen kwijt. Vaak vallen ze overboord en verdrinken.”

Alexei kwam twee jaar geleden met zijn familie uit Astrakan aan de Kaspische Zee naar het hoge noorden. Hier in de sovchoze kan hij carrière maken, hij verdient twee keer zoveel als in Astrakan en de dienstjaren tellen dubbel.

Hij is verbijsterd over ons onverwachte bezoek. „Ik wil de hele wereld zien”, roept hij enthousiast. „En ik wil een woning met twee verdiepingen en een toilet binnenshuis. En een Jaguar voor mijn dochter. Zij is beeldschoon en zij verdient het om de aandacht te trekken.”

DE DIRECTEUR van de sovchoze kwam twintig jaar geleden naar Siberië. Hij had een contract voor vijf jaar maar hij bleef, zoals zoveel migranten, hangen. „Wij brachten de Khanty civilisatie bij”, zegt hij trots. „Als ze in het moeras waren gebleven dan hadden ze nu geen televisie, geen centrale verwarming. Ze drinken zich te pletter. Ik kan ze wel ontslaan, maar waar vind ik hier nieuwe vissers?”

De directeur brengt ons naar Ilia Moldanov, een oude Khanty, aan de rand van het dorp. Moldanov is in verlegenheid gebracht door ons bezoek dat hem door de directeur wordt opgedrongen. Hij zegt dat hij communist is en niets weet van de tradities en de goden van zijn volk. „Het is allemaal ouderwetse onzin”, zegt hij. „Wij hebben nu televisie. En de jongelui gaan dansen in de disco.”

Hij vertelt hoe hij in 1954 gekozen werd tot beste arbeider van de sovchoze en naar Moskou reisde waar Lenin en Stalin samen lagen opgebaard in het mausoleum op het Rode Plein. „De winkels waren vol”, herinnert hij zich. „Het waren goede tijden. Stalin was een groot leider. Nu zijn de winkels leeg”, en hij plukt aan zijn broek. Het is de laatste die hij heeft en de winkel is leeg.

„De Khanty in het dorp leven als honden”, zegt hij. „Ze verdrinken al hun geld. In de winkels is geen parfum meer te koop. Zelfs de kinderen drinken.” Hij schaamt zich voor zijn volk. Hij is de enige nette man in het dorp, zegt hij, en hij is blij als wij weggaan.

Op weg naar de haven spreekt een oude man ons aan. Hij zegt dat hij alle verhalen van zijn volk uit zijn hoofd kent. Wij gaan op een omgevallen boom zitten en hij begint te vertellen:

„Er leefde eens een grote boom in het bos. Alle mensen wilden dicht bij die boom wonen. Die boom was onze god. Wij waren als mieren die onder de schors van die boom wilden leven en zijn sappen wilden drinken.

Toen, op een dag, kwam er een man. Wij mochten hem niet. Het was een grote sterke man. Hij zei: ik ben de grootste mier. Het was tsaar Nikolaas.”

Hij zwijgt. „Ik weet het niet meer”, zegt hij en staart naar het zand. Plots begint hij te zingen: „Als een vogel wil ik vliegen, hoog in de lucht. Maar ik heb de kracht niet meer. De jaren zijn voorbij gegaan. Ik ben een oude man.”

Hij huilt en het is alsof wij zijn tranen in het zand kunnen horen vallen.

Het vergeten land

Het ziekenhuis staat op een massagraf, net als het busstation. De stad is „gebouwd door gevangenen op de schedels en botten van diezelfde gevangenen”. Vorkoeta was decennia lang een doorvoerhaven in de Goelag Archipel, en dat is nog overal merkbaar. Langs de weg staan de resten van het strafkamp, in de stad wonen de schaarse overlevenden. Gebleven omdat ze nergens anders heen konden, omdat niemand ze meer wilde hebben.

door Gerard Jacobs

FOTO GERARD JACOBS

JULIA ALEXEIVA KAPMINJA herinnert zich de nacht nog dat zij en haar vader werden gearresteerd. „Het was zijn verjaardag”, zegt zij. „Het was 12 maart 1937. We waren samen naar een restaurant geweest. Het was geen gezellige avond. Vader was erg gespannen. Hij was zichzelf niet. Zij kwamen om twee uur 's nachts, drie mannen van de NKVD. Ik was niet verbaasd. Het hing in de lucht. Ik wist dat mijn leven voorbij was. Ik herinner me nog wat vader zei toen we afscheid namen: 'Verlies de moed niet, meisje. Twijfel niet aan jezelf. Anders zal je sterven.' Die wens heeft mij het leven gered.”

Ze praat zachtjes maar coherent. Ze is frêle, maar ze blijft urenlang kaarsrecht overeind zitten op de keukenstoel naast haar bed, haar magere handen samengeknepen in haar schoot.

Julia Kapminja werd in 1918 in Moskou geboren. Haar vader was een militair in het leger van de tsaar, maar hij koos al vroeg de kant van „de soldaten” en werd een van de leiders van het Rode Leger tijdens de Russische revolutie. Later, toen de Roden de macht stevig in handen kregen, werd hij een belangrijke adjudant van Toechatsjevski, een commandant van het Rode Leger.

„Toen ik geboren werd vocht mijn vader in centraal-Azië tegen de opstandelingen. Mijn moeder vond een nieuwe liefde. Ze liet mij achter in het ziekenhuis”, zegt ze. „Ik groeide op bij familie, tot mijn vader terugkwam uit de oorlog.”

Haar vader werd beschuldigd van spionage en hoogverraad en net als Toechatsjevski en vele andere hoge militairen geëxecuteerd. Julia werd veroordeeld tot tien jaar gevangenis en vijf jaar ontzetting uit haar burgerrechten omdat zij de dochter van een „vijand van het volk” was. Ze werd gedeporteerd naar Nar'yan Mar, een kamp in de Goelag, aan de bovenloop van de rivier de Petsjora ten noorden van de poolcirkel. „Toen de rivier bevroor brachten ze ons zuidwaarts, een konvooi van achthonderd mannen en vrouwen. Wij hadden alleen onze zomerkleren. Het vroor 30 tot 40 graden. We liepen iedere dag 35 tot veertig kilometer over het ijs. De bewakers waren sadisten. Ze vloekten en scholden. Ze sloegen ons. Ik herinner me een man, ziek en te zwak om te lopen. Hij viel. Ze staken hem dood met een bajonet en lieten hem liggen. Toen we in Vorkoeta aankwamen, waren meer dan honderd gevangenen gestorven.”

Vorkoeta was een belangrijke doorvoerhaven in de Goelag Archipel, de strafkampen waarin volgens „een conservatieve schatting” van de *Cambridge Encyclopedia of Russia and the Soviet Union* „tussen 1930 en 1953 tussen de vijftien en zestien miljoen mensen stierven aan uitputting en ondervoeding en ongeveer een miljoen mensen geëxecuteerd werden”.

Vorkoeta werd in 1934 gesticht. Geologen hadden er in 1928 rijke kolenvoorraden gevonden. De stad werd volgens de huidige stadsarchitect, Vitali Troesjkin, „gebouwd door gevangenen op de schedels en botten van diezelfde gevangenen”. Troesjkin kwam vijf jaar geleden uit Leningrad naar Vorkoeta, 110 kilometer boven de poolcirkel, waar de zon niet meer dan veertien dagen per jaar schijnt en de wind in de acht maanden lange poolnacht over de boomloze vlakte giert. Hij kwam, zoals alle immigranten, tijdelijk, om carrière te maken en het grote geld te verdienen. Maar Troesjkin werd gegrepen door de geschiedenis van Vorkoeta. Hij richtte een afdeling van Memorial op, een organisatie die de misdaden van het Sovjet-regime in kaart probeert te brengen. Hij wil overal in de stad gedenktekens voor de slachtoffers van het communistische systeem oprichten. Hij krijgt weinig respons van de bewoners, zegt hij. „Ze komen voor een paar jaar en vertrekken weer” Hij leidt ons langs de massagraven die hij heeft ontdekt, gewoon langs de kant van de weg, een paar houten kruizen waaronder duizenden lijken begraven liggen. De plaatselijke rioolzuiveringsinstallatie is op een massagraf gebouwd. Het ziekenhuis staat op een massagraf. Veel mijnwerkers wonen nog steeds in de barakken die gebouwd werden voor de gevangenen. Overal langs de kant van de weg staan de restanten van de kampen: rijen prikkeldraad, wachttorens en half ingestorte barakken. „Wij leerden altijd dat de gevangenen vijanden van het volk waren”, zegt hij. „We geloofden het. We geloofden dat zij geen recht hadden om in de Sovjet-maatschappij te leven. We vergaten dat ze bestonden. Niemand richt een gedenkteken voor hen op. Diep van binnen geloven wij nog steeds wat we vroeger leerden. Wij hebben onze geschiedenis verloren. Wij hebben onze ziel verloren. Daarom kunnen we uiterlijk ongestoord bovenop de graven leven.”

Toen Julia Kapminja in de winter van 1937 in Vorkoeta arriveerde, werd zij opgesloten in het kamp van Kolenmijn nummer 8, in de bocht van de rivier de Vorkoeta. Twaalf uur per dag duwde zij volle kolenwagens door de mijnschacht omhoog. Iedere wagon woog dertig kilo. Iedere dag duwde ze zestig wagons omhoog. „Als je de norm niet haalde”, vertelt ze, „kreeg je geen voedsel. Wij kregen driehonderd gram brood en een mok soep, water eigenlijk, nepsoep noemden we het. Ik was een frêle meisje, ik had tb. Ik was broodmager, zo mager als een lont. Ik spuugde bloed. Dat was ook mijn geluk. De bewakers vielen mij niet lastig. Wie wil een vrouw die tb heeft?”

Ze werkte altijd, ook als ze ziek was. „Als je niet werkte, stopten ze je in de isoleercel. Een gat in de grond, vol water, tot mijn kin soms. Ik werkte altijd. Ik wilde mijn stuk brood. Maar ik had een scherpe tong. Ik noemde de bewakers soms schoften. Maar als u eens wist wat ze *ons* allemaal noemden.”

De leefomstandigheden waren verschrikkelijk. De gevangenen, zoals Julia, leefden in de eerste jaren in tenten. „Het was zo koud dat je haar vastvroor aan het tentdoek. Ik had prachtig lang zwart haar”, zegt ze en laat een pasfoto zien van een schitterend jong meisje, genomen in Moskou voordat het noodlot haar trof.

De bewakers in het kamp waren gewone misdadigers. „Wilde beesten”, zegt ze. „Zij stalen ons voedsel en onze spullen. Zij liepen rond met stokken. 's Ochtends sloegen ze ons wakker. Wie als laatste buiten op appel kwam, werd afgerost.” Ze laat haar onderarm zien waarop de bewakers een slang met een zwaard hebben getatoeëerd. „Ik weet niet wat het betekent”, zegt ze. „Ik schaam mij. Mijn kleinkinderen vragen mij: 'Wat betekent dat oma? Hebben de Duitsers dat gedaan?' Wat moet ik dan zeggen?”

Zij vertelt over een van de bewakers, ene Kasjketin, die de gevangenen opdracht gaf een greppel te graven. „Hij zette de gevangenen op een rij en telde ze af: een, twee, drie. De derde werd doodgeschoten en in de greppel gegooid. Hij deed het niet vaak”, zegt ze. „Maar wij konden de executies overal in het kamp horen.”

Ze staat op en loopt naar de kast. Ze pakt een kaars en vraagt of wij meegaan naar het busstation tegenover de lagere school. Ze wil de kaars branden op de plek van het massagraf. Dan bedenkt zij zich. Het is al laat en ze heeft pas geleden een hartaanval gehad. Eigenlijk moet ze op bed liggen. Ze gaat weer kaarsrecht op haar stoel zitten, neemt een pilletje en vertelt verder. „De vrouwen waren sterker dan de mannen”, zegt ze. „Net als nu. Als mijn dochter ziek is, verzorgt ze de kinderen. Als haar man 37.1 heeft, roept hij dat hij stervende is.” Ze lacht, voor het eerst. „Als hij honger heeft, eet hij een brood op. *Zij* bewaart het voor de kinderen. De meeste mannen in het strafkamp waren intellectuelen. Ze waren niet in staat hard te werken, ze konden niet tegen de kou. Ze stierven als vliegen.”

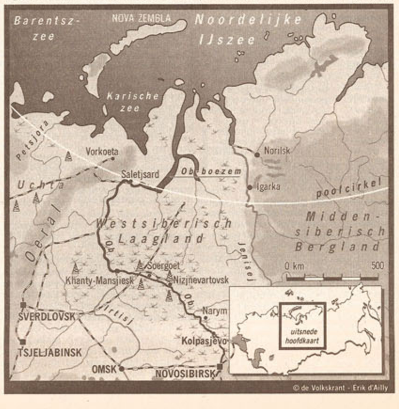

© de Volkskrant - Erik d'Ailly

Julia werd in 1942 zo ziek dat ze vrijgelaten werd. Ze bleef in Vorkoeta. „Ik mocht nergens heen”, zegt ze. „Ik had geen burgerrechten, dus niemand wilde mij een baan geven.” Ze bleef op de mijn werken en trouwde met een andere ex-gevangene. Ze begint te lachen. Ik was niet zijn eerste vrouw”, vertelt ze met pretoogjes. „Op een dag trof hij zijn vrouw in bed aan met een hoge politie-inspecteur. Hij heeft hem toen onder bedreiging van zijn eigen dienstpistool naar het politiebureau gebracht. In zijn onderbroek. Mijn man werd veroordeeld wegens banditisme.” Ze giechelt als een jong meisje.

Ze bleef in Vorkoeta wonen, ook nadat ze in 1957 werd gerehabiliteerd. „Waar moest ik heen?”, zegt ze. „Mijn vader was dood. Mijn moeder had ik nooit gekend. Ik had twee jonge kinderen en geen man.”

Voor het eerst zwijgt ze. Ze wil niet vertellen wat er met haar man is gebeurd. Haar gezicht betrekt. „Hij heeft zich niet fatsoenlijk gedragen”, zegt ze. „Hij heeft geen recht op mijn respect.”

In 1957 moest ze voor een commissie verschijnen. „Zij feliciteerden me met mijn rehabilitatie. Alsof het de gewoonste zaak van de wereld was. Ik zei heel ruw: dank u voor mijn verwoeste leven. Ze gaven geen antwoord. Ze zaten daar als stomme kalkoenen.” Zij zucht als wij vragen of de schuldigen gestraft moeten worden. „Ik heb mijn ondervrager ontmoet. Hij had mij zo vaak, zo hard geslagen. Na ieder verhoor moest ik de kamer uit gedragen worden. Pomanski heette hij. Ik kwam hem tegen in de mijn, in 1945. Ik was toen al vrij. Ik zag een groep gevangenen en voelde dat iemand naar me keek. Ik draaide me om en wij herkenden elkaar. Wij zeiden niets. De volgende dag vroegen mijn collega's: 'Wat heb je die man aangedaan? Hij laat al zijn gouden tanden trekken om iemand te huren om jou te vermoorden.' Ik zei: 'Het is mijn ondervrager.' Ik heb hem niet meer gezien. Toen hoorde ik dat hij zichzelf had opgehangen, drie of vier dagen na onze ontmoeting. De beulen zijn al gestraft. Zij werden zelf ook vernietigd.”

In 1957, niet lang na haar rehabilitatie, stond haar moeder plots voor haar deur in Vorkoeta. „Zij was oud”, zegt ze. „Niemand wilde haar meer. Ik heb haar binnengelaten en ze is gebleven tot ze stierf. Ik heb voor haar gezorgd. Maar ik heb haar nooit kunnen vergeven. Het lukte niet. Maar ik heb het haar nooit laten merken. Ik denk dat iedereen die zo misbruikt is als ik”, zegt ze na een lange aarzeling als ze de verwondering op mijn gezicht ziet, „dat iedereen die heeft meegemaakt wat ik heb meegemaakt, begrijpt waarom ik haar heb binnengelaten.”

Zacharia Meron werkt nog steeds op de mijn waar hij in 1951 tewerkgesteld werd. Hij is 63 jaar. Hij kan niet van zijn pensioen leven en doet nog steeds licht administratief werk op de mijn. „Ik heb een mooi handschrift”, zegt hij, zittend onder een enorm portret van Lenin. „Maar als het koud wordt, kan ik moeilijk schrijven. Mijn vingers zijn bevroren in het kamp.”

De mijn is oud en verwaarloosd. De kompels staakten in de zomer van 1989, niet alleen voor hogere lonen, maar ook voor warme werkkleding, zeep en voedsel. De stakingen werden in de Sovjet- en de westerse pers gemakshalve „de eerste stakingen in de geschiedenis van de Sovjet-Unie” genoemd „sinds de matrozenstaking in Kronstadt in 1921”.

Zacharia Meron spreekt een paar woorden Duits. In de Tweede Wereldoorlog werd hij, veertien jaar oud, door de Duitsers gevangen genomen. Hij werkte tot het einde van de oorlog in de haven van Hamburg. Na de oorlog keerde hij terug en ging weer naar school. In 1947 werd een schoolvriend van hem gearresteerd. Hij had anti-stalinistische pamfletten in zijn bezit die volgens Meron door een provocateur van de NKVD in zijn schooltas waren gestopt. Meron werd veroordeeld tot tien jaar gevangenschap en vijf jaar ontzegging van zijn burgerrechten omdat hij volgens de NKVD „de autoriteiten niet gewaarschuwd had voor zijn vriend”. Hij werd verbannen naar de Uchta-olievelden waar hij hout moest kappen voor de wegenbouw door het moeras. „Wij leefden in barakken”, vertelt hij. „'s Nachts vroor mijn jas vast aan de grond. 's Ochtends kroop ik uit mijn jas en trok hem los.”

In 1951 werd Meron overgeplaatst naar Vorkoeta. „Wij reisden per trein, 120 man in een wagon. Ontsnappen was zinloos”, zegt hij. „Waar moest je heen? De lokale bevolking gaf je onmiddellijk aan. Wij reisden in de winter. Het was altijd donker. Alles was bedekt met sneeuw. Wij dachten dat we naar de rand van de wereld waren gebracht, een land waar niemand woonde.”

Zacharia Meron had een makkelijke baan in de mijn. Eerst werkte hij ondergronds in mijn 29 en controleerde hij de hoeveelheid gas in de schacht. Later kreeg hij een baan als klerk.

In de zomer van 1953, na de dood van Stalin, zag hij kolenwagons met slogans arriveren op de mijn. „Ik weet niet wie die schreef”, zegt hij. „Ze eisten dat onze vonnissen zouden worden herzien, dat wij brieven naar huis mochten schrijven en fatsoenlijk voedsel zouden krijgen.”

Op 22 juli 1953 brak een staking uit in de mijnen. De kompels weigerden af te dalen in de schachten. „De bewakers waren woedend. Wij organiseerden een stakingscomité. Maar de autoriteiten verwierpen onze eisen. Ze verdubbelden het aantal wachtposten. Ze zetten machinegeweren rond het kamp. Ze gaven ons geen voedsel meer. Wij dachten dat ze onze eisen zouden inwilligen. Stalin was dood. We waren ongewapend en onze eisen waren gerechtvaardigd. Maar ze brachten iedere dag meer soldaten. Op 2 augustus om negen uur 's ochtends riepen ze over de luidsprekers om dat wij onmiddellijk weer aan het werk moesten gaan. Wij verwierpen het ultimatum. We verzamelden ons bij de ingang van de schacht. De autoriteiten reden twee brandweerwagens het kamp binnen. Ze richtten hun waterstralen op ons. De gevangenen op de voorste rij sneden de slangen door. Toen reden de brandweerwagens weer weg. Zodra ze buiten het hek waren, hoorde ik een bevel over de luidsprekers: 'Vuur'. Ze schoten het hele kamp overhoop. Het was net een jachtpartij.”

Hij neemt ons mee naar het moeras waar de barakken stonden. „Ze beweren nu dat de winkels onder Stalin vol waren”, zegt Vitali Troesjkin, die met ons meeloopt. „Misschien is het waar. Maar zij vergeten dat de schappen vol waren omdat miljoenen mensen in de Goelag behandeld werden als slaven, onbetaalde dwangarbeiders die geen voedsel kregen.”

REIS
naar de
RAND
van de
WERELD

Meron wijst ons de plek waar hij zich verschool in een greppel. „Na de schietpartij wezen de bewakers iedereen aan die aan de staking had deelgenomen. Zij werden afgevoerd. Ik weet niet wat er met hen is gebeurd.”

Meron overleefde de slachting. „Ik was tegen de staking”, zegt hij. „Ik wist zeker dat ze hun wapens zouden gebruiken. Ik probeerde mijn vrienden te overreden. Maar ze luisterden niet. Ik had gelijk. En ik overleefde. Ik was geen vijand van het Sovjetvolk.”

„Iedereen zegt dat hij onschuldig was toen hij in de kampen zat”, zegt Olga Petrovna. „Ik was schuldig.” Ze kijkt ons lang aan. Ze bouwt de spanning op. „Ik probeerde Stalin te vermoorden. En het was me bijna gelukt.” Ze kijkt triomfantelijk. Wij zijn verbijsterd. De geschiedenisboeken maken geen melding van een aanslag op Stalin in 1936. Plots lijkt ze veel jonger dan 81, een jonge vrouw die flirt en weet dat zij de volle aandacht heeft, zoals vroeger, vóór haar arrestatie, toen zij in de hoogste kringen van Moskou verkeerde en Stalin en zijn vrouw geregeld ontmoette. Ze was beeldschoon en ze vertelt ongevraagd haar maten en gewicht. „Stalin hield niet van slanke vrouwen”, zegt ze met iets van weemoed in haar stem, maar ze ontkent onmiddellijk dat ze verliefd was op de dictator of dat hij haar begeerde.

Zij vertelt hoe zij in november 1936 een bom plaatste in het spreekgestoelte waar Stalin een toespraak zou houden. De bom ontplofte een kwartier na afloop van de speech, toen Stalin het podium al weer verlaten had. „Hij verraadde het land”, zegt ze. „Hij doodde iedereen. Hij liet mijn oom doden, in 1933. Wij moesten hem stoppen.”

Pas een jaar later, op 18 december 1937, werd zij gearresteerd. Ze had de nacht voor de aanslag, toen zij de bom verstopte, niet thuis geslapen en haar man, „ziek van jaloezie”, verraadde haar aan de NKVD: „We liepen samen na een theatervoorstelling naar huis. Ik had kort daarvoor zijn kind gebaard. Toen ze mij op straat arresteerden zei hij: 'De partij is belangrijker dan een echtgenoot'.

„Ze sloten mij op in 'de sauna', een kleine kamer waarin je rechtop moest staan. Ik kon me niet bewegen. Er kwam water uit het plafond. Na twee dagen raakte ik bewusteloos. Ik had net een kind gekregen.”

Haar ondervrager bood haar een *deal* aan: als zij bekende en verklaarde de aanslag alleen gepleegd te hebben, zou zij geen zware straf krijgen. Zij ondertekende een verklaring dat zij „een verliefde vrouw was, die Stalin probeerde te vermoorden omdat hij haar afgewezen had” en kreeg de doodstraf. „Het was een samenzwering”, zegt ze en geeft een lange lijst met namen van hoge functionarissen die bij de aanslag betrokken zouden zijn geweest. De voorbereidingen begonnen al in december 1934, na de moord op Kirov, de partijleider in Leningrad die door Stalin uit de weg geruimd zou zijn. „Misschien al eerder”, zegt ze, „na de dood van Nadezjda Allilujeva, Stalins tweede vrouw, die zelfmoord pleegde, toen Vysjinski, de officier van justitie die de showprocessen leidde, Stalins belangrijkste adviseur werd.” Ze weet niet waarom haar doodvonnis na 84 dagen omgezet werd in tien jaar gevangenisstraf en levenslange verbanning.

Ze werd tewerkgesteld in Kolenmijn 8, net als Julia Kapminja, en zij hakte tien uur per dag kolen, zonder pauze, eerst met een pikhouweel, later met een pneumatische boor.

Na een jaar werd ze overgeplaatst naar „de Stalinlijn”, de spoorverbinding tussen Vorkoeta en Saletsjard, aan de Aziatische kant van de Oeral, de laatste haven aan de Ob voordat de rivier uitmondt in de Obboezem en de Noordelijke IJszee. Olga Petrovna hielp bij het aanleggen van het spoorbed: zij stortte grind in het moeras. „Het was verschrikkelijk”, zegt zij, voor het eerst geëmotioneerd. „Iedere dag stierven in onze brigade minstens twintig man. Ze gooiden de lijken in het moeras. Als de grond bevroren was, zaagden ze de lijken in tweeën zodat ze geen groot gat hoefden te graven, of ze staken ze in brand.” Ze begint te huilen. „Het was zo koud. Het woei zo hard. Als je ging zitten om uit te rusten, vroor je dood.”

In 1950 werd Olga Petrovna vrijgelaten. Zij hertrouwde met een ex-gevangene en kreeg een dochter. In 1954 werd ze gerehabiliteerd, maar ze kreeg geen toestemming weer in Moskou te wonen.

In 1957 reisde ze naar Moskou om een verzoek om rehabilitatie van haar tweede man in te dienen. Zij ontmoette Vysjinski, Stalins rechterhand, die haar in 1937 ter dood veroordeelde. „Hij herkende mij onmiddellijk”, zegt ze en begint weer met ons te flirten. „Ik was 47, maar de jonge mannen keken me op straat nog steeds na. Vysjinski schrok. Hij beloofde mijn man te zullen rehabiliteren. Maar toen ik het gebouw verliet, werd ik gearresteerd en opgesloten in een psychiatrische inrichting.” Ze beweert dat Vysjinski bang was dat ze zou vertellen dat ze een aanslag op Stalin had gepleegd en dat ze de namen van de andere samenzweerders zou onthullen. „Voor de tweede keer in mijn leven verloor ik al mijn rechten”, zegt ze.

Zij werd gered door haar eerste echtgenoot. „Hij hield nog steeds van me”, zegt ze trots. „Hij kocht me vrij. Hij kocht de identiteitspapieren van een patiënt die in de kliniek overleden was. Zij was een held van de Sovjet-Unie, die in de grote Vaderlandse Oorlog gewond was geraakt. Ik leef nu onder haar naam. Ze was vier jaar jonger dan ik”, zegt ze koket.

Wij bezoeken Olga Petrovna nog twee keer om de details van haar verhaal te controleren. Ze vergist zich nooit. Ze blijft bij haar verhaal, ondanks mijn scepsis. Valentin, onze tolk, gelooft haar onvoorwaardelijk.

Later, als wij terug zijn in Moskou, blijkt dat Vysjinski al in 1954 is overleden. De man die zij aanwees als de leider van de samenzwering, werd al in 1934 geëxecuteerd. „Het zijn details”, zegt Valentin als wij voor de zoveelste keer onze aantekeningen doorlezen. Hij wijst mij op haar eerste opmerking: „Iedereen zegt dat hij onschuldig was toen hij in de kampen zat. Ik was schuldig.” „Het is alsof zij probeert haar lijden in de kampen een aanvaardbare reden te geven”, zegt hij. „Zo probeert zij de waanzin die wij meemaakten, te begrijpen en te accepteren.”

Op de ochtend voor ons vertrek branden wij bij het busstation op de asfaltweg waaronder volgens Julia Kapminja het massagraf ligt, de kaars die zij ons gegeven heeft. De omstanders negeren ons. Het regent. De koude poolwind waait de lucifer uit. Wij lenen een paraplu en proberen het opnieuw: uit respect voor Julia en al die andere overlevenden uit de kampen die we gesproken hebben. En uit respect voor die miljoenen slachtoffers wier verhaal nog moet worden verteld.